

บทที่ ๔

ผลการใช้ภาษาศาสตร์การแพทย์พื้นบ้านอีสาน

จากการวิจัยเรื่องการใช้ภาษาของหมอยาพื้นบ้านอีสานที่ปรากฏในคัมภีร์ยาใบลาน แบ่งเป็น ๓ ตอน ได้แก่

ตอนที่ ๑ การใช้คำหรือกลุ่มคำศัพท์ของหมอยาพื้นบ้านอีสาน

ตอนที่ ๒ การใช้สำนวนของหมอยาพื้นบ้านอีสาน

ตอนที่ ๓ การใช้โวหารของหมอยาพื้นบ้านอีสาน

ตอนที่ ๑ การใช้คำหรือกลุ่มคำศัพท์ของหมอยาพื้นบ้านอีสาน

จากการสังเคราะห์การใช้คำหรือกลุ่มคำศัพท์ของหมอยาพื้นบ้านอีสานที่ปรากฏในคัมภีร์ยาใบลานอีสานซึ่งเป็นวรรณกรรมสาขาการแพทย์ท้องถิ่นอีสานปรากฏคำศัพท์ในด้านต่างๆ แบ่งเป็น ๘ หมวด ดังนี้

๑. หมวดการใช้คำหรือกลุ่มคำศัพท์บ่งบอกชื่อโรคหรืออาการของโรค

โรคหรืออาการของโรคที่ปรากฏในคัมภีร์ยาใบลานอีสาน คำศัพท์ที่บ่งบอกชื่อโรค/อาการของโรค แบ่งตามกลุ่มอาการของโรค ได้ ๗ กลุ่มอาการ ได้แก่

๑.๑ กลุ่มโรคระบบหู ตา คอ จมูก และระบบหายใจ เช่น อาการตามัว ตาเป็นฝ้า (มองไม่เห็นชัดเจน) ตาซ้อน (มีจุดขาวบนตาดำหรือตาขาวกินตาดำ) เป็นต้น

๑.๒ กลุ่มโรคระบบทางเดินอาหาร เช่น โรคท้องผูก

๑.๓ กลุ่มโรคทางเดินอาหาร เช่น ลงท้อง (ถ่ายอุจจาระเป็นมูกเลือด) โหก (กรดไหลย้อน) แมท้อง (พยาธิ)

๑.๔ กลุ่มโรคไหลเวียนของเลือด ลม และน้ำเหลือง

๑.๕ กลุ่มโรคผิวหนัง

๑.๖ กลุ่มโรคมะเอ็ง

๑.๗ กลุ่มโรคอื่นๆ

๒. หมวดการใช้คำหรือกลุ่มคำศัพท์บ่งบอกอวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกาย

การใช้คำศัพท์หรือกลุ่มคำศัพท์ภาษาถิ่นอีสานเรียกอวัยวะต่างๆ ของร่างกาย แบ่งได้ ๒ ลักษณะ ได้แก่

๒.๑ การใช้คำหรือกลุ่มคำศัพท์บอกอาการของโรคแล้วตามด้วยอวัยวะต่างๆ

เช่น เจ็บเขี้ยว (ปวดฟัน) สะดวงดั่ง (ริดสีดวงจมูก) ถือหัวถือคอ (ปวดศีรษะและเจ็บร้อนในลำคอ) เป็นต้น ดังตารางที่ ๔.๑

ตารางที่ ๔.๑ แสดงตัวอย่างการใช้คำหรือกลุ่มคำศัพท์บอกอาการของโรคแล้วตามด้วยอวัยวะต่างๆ

ภาษาถิ่นอีสาน	ภาษาไทยกลาง
เจ็บแຂ้ว (แຂ้ว)	ปวดฟัน
ปวดคิง	ปวดตัวหรือปวดร่างกาย
สะดวง (ชะดวง) ดั่ง	ริดสีดวงจมูก
ถื้อหัวถื้อคอ	ปวดหัวและเจ็บร้อนในลำคอ
พิษขึ้นตา	ปวดตา
ออกฮ้อนพวนในท้อง	ร้อนและท้องปั่นป่วนท้อง

ที่มา : กฤษฎา ศรีธรรมมา และคณะ. ๒๕๖๑

ตัวอย่างที่ ๑

ชื่อโรคหรืออาการ เจ็บแຂ้ว(ปวดฟัน)

ยาเจ็บแຂ้ว ให้เอาหมากนาว หินส้ม ขี้เจียดิบ ใส่บอกร อุ่นไฟอม (ตำรับยา วัดบ้านนาโก ตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๑ ลานที่ ๑๙ อ้างใน กฤษฎา ศรีธรรมมา, พิษณุ เข้มพิลา และศรีรินทร์ ทองธรรมชาติ. ๒๕๕๑ : ๘๔)

ตัวอย่างที่ ๒

ชื่อโรคหรืออาการ ปวดหลังปวดแหว (แหว)

ยาแก้ปวดหลังปวดแหว ให้เอาเถากระทกรก ๑ หล้าวงข้าง ๑ หล้าหางข้าง ๑ นำยาทั้งสามน้ำหนักเสมอกัน (เท่ากัน) ต้มกินวันละ ๓ เวลา ก่อนกินข้าว (ตำรับยา พ่อเรืองยศ อุปมานะ บ้านโนนเขว ตำบลมิตรภาพ อำเภอแกดำ จังหวัดมหาสารคาม อ้างใน สมบัติ ประภาวิชา, ถวิล ชนะบุญ, สุดารัตน์ ถนนแก้ว และรัชณี ชัดสีโส. ๒๕๔๖ : ๒๐)

๓. หมวดการใช้คำเรียกชื่อพืชสมุนไพรที่ใช้ในการดูแลรักษาสุขภาพ

ในคัมภีร์ยาโบราณอีสานได้บันทึกคำเรียกชื่อพืชสมุนไพรที่มีอยู่ทั่วไปในธรรมชาติ ชื่อพืชในท้องถิ่น และชื่อพืชสมุนไพรจากต่างประเทศ ดังนี้

๓.๑ การใช้คำศัพท์เรียกชื่อพืชสมุนไพรในท้องถิ่น ได้แก่ ก้นคก (ก้นครก) ขิงแคง เขยตาย หมากเขือบ้า ตากวง ตาไก่ ออบแอบ มุยแดง ฯลฯ พืชสมุนไพรเหล่านี้มีสรรพคุณ เป็นยารักษาโรคหรืออาการของโรคแตกต่างกันไป หมอยาพื้นบ้านอีสานจะต้องมีความรู้เรื่อง ชื่อพืชสมุนไพร และมีองค์ความรู้ละเอียดลงลึกต่อไปว่าส่วนใดของพืชที่จะนำส่วนใดมา ประโยชน์รักษาโรคหรืออาการอะไรได้บ้าง เช่น ราก แก่น เปลือกต้น กระพี้ ดอก ใบ ลูก เปลือกลูก ฝัก เมล็ด เกสร ยาง หัว เหง้า หรือใช้ทั้งต้น เป็นต้น ดังตัวอย่างในตารางที่ ๔.๒

ตารางที่ ๔.๒ แสดงตัวอย่างชื่อพืชสมุนไพรในท้องถิ่นที่ปรากฏในคัมภีร์ยาโบราณอีสาน

ที่	ชื่อภาษาถิ่น อีสาน	ชื่อภาษาไทย กลาง	ส่วนที่ใช้	รักษาโรค/อาการของโรค
๑	ก้านคก(ก้านครก)	กล้วยเต่า ตับเต่า	ราก	ชาง ตานขโมย
			รากและต้น	ปวดท้อง
๒	ชิงแคง	กะช่าย ชิง กระชาย	เหง้าและ ราก	บิด ท้องอืด ท้องเฟ้อ แก้ปวดมวน ในท้อง ยาขับปัสสาวะ บำรุง กำลัง ใช้ภายนอกรักษาโรค ซึ้กกลาก
๓	เขยตาย	สีชมพูขึ้น	ใบ	ปานดง
๔	หมากเขือบ้า	ลำโพง	ทั้งต้น	มีฤทธิ์เป็นยาเสพติด ใช้เป็นยา ระงับความเจ็บปวด แก้อาการ เกร็ง
๕	ตากวาง	กะดอเย็น ตะก้อง กำแพงเก่าขึ้น	เนื้อไม้	มีรสเบื่อเมาเล็กน้อย ขับโลหิต ระดูสตรี โลหิตจาง ชางหรือ ตานขโมย ใช้อีหัด
๖	ตาไก่	กำแพงเจ็ดขึ้น	ต้น	แก้ปวดเมื่อย เป็นยาระบาย แก้ ตับอักเสบ หืด เบาหวาน แก้ชาง ตานขโมย ใช้อีหัด
๗	ออบแอบ	ลอบแถบ	ต้น ราก ใบ	มีรสเย็นเบื่อ กินเป็นยาระบาย รากแก้พิษตานชาง (ตานขโมย) ถ่ายเสมหะและอุจจาระปกติ เป็น ยาระบาย รักษาใช้อีดำอืด
๘	มุยแดง	ตะลุมพุกแดง ตุ้มกาแดง	ต้น	ใช้แก้เลือดลมเดินไม่สะดวก แก้ ไตพิการ แก้ปวดท้อง
๙	ท่อนแดง	ทึงท่อนชนิดแดง	เปลือก	ใช้อีหัด/ปานดง
๑๐	ตุ้มตั้ง	มะปิ่น ตุ้ม มะตุ้ม กะทันตาเถร	ใบ	ใช้บำรุงธาตุ เจริญอาหาร แก้โรค ลำไส้
			ใบอ่อน	ใช้รับประทานเป็นอาหารได้ด้วย
๑๑	หมากขามป้อม	ก้านโตด กำทวด	ราก	ใช้ลดไข้ เป็นยาเย็น ฟอกเลือด ทำให้อาเจียน
			ผล	ใช้เป็นยาระบาย

ที่	ชื่อภาษาถิ่น อีสาน	ชื่อภาษาไทย กลาง	ส่วนที่ใช้	รักษาโรค/อาการของโรค
๑๒	ยานาง	เถาว์ลัยเขียว เถาย่านาง จ้อยนาง	ต้น ใบ และ ราก	ต้น ไข่ไก่ไข่กลับ ใบใช้ถอนพิษ รากแก้เมาเบื่อ
๑๓	ผักหวานบ้าน	ผักเค็ด ขี้เหล็กผี ขี้เหล็กเทศ	ราก	ใช้เป็นยาเย็น ดับพิษร้อนใน ร่างกาย ใบใช้แก้ไข้ แก้ผื่นคัน และรักษาแผล
๑๔	นัด	สับประรด	หัว	ฮานหรือโรคนิว
๑๕	ร้อยรู	หัวร้อยรู กระเช้าฝีมด ปุ่มเป่า	ต้น	ใช้ถ่ายพยาธิ บำรุงหัวใจ แก้พิษ ในกระตูด รักษาเบาหวาน
๑๖	เล็บแมว	หนามเล็บแมว เล็บเหยี่ยว นางต้นขอ	รากและ เปลือก	ใช้ขับระดูขาว ขับปัสสาวะ แก้มดลูกฝืนนมดลูก แก้เบาหวาน
	เล็บแมวแดง		ราก	ปานดงแต้มนม
	เล็บแมวตัวผู้		ราก	ไข้หวัด
๑๗	ผักหวานบ้าน	ยมป่า	ราก	ฮานหรือโรคนิว
๑๘	เปล้าใหญ่	เปล้าหลวง	ใบ	ใช้บำรุงธาตุแก้ผื่นคัน
			แก่นและ ดอก	ใช้ขับพยาธิ ผลใช้ขับเลือด
			เปลือกต้น	ใช้ยาลดไข้ แก้ตับอักเสบ ปวดข้อ และปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ
			เมล็ด	ใช้เป็นยาถ่าย(มีพิษ) รากใช้ขับลม
๑๙	ปลาไหลเผือก	ตุ้งสอ หยิกบ่่อง กรุงบาดาล เอียนต่อน คันทง	ราก	แก้ไข้ทุกชนิด แก้โรคนิวหรือ โรคนิว
๒๐	ยาหัว(ยาหัวข้อ)	ค้อนกระแต ข้าวเย็นเหนือ ข้าวเย็นใต้	หัว	แก้เส้นเอ็นพิการ แก้น้ำเหลืองเสีย แก้กามโรค แก้ประดง แก้คุดทะราด ต้นแก้อัมพาต
๒๑	ฮังฮ้อน	รังร้อน	ไม้	ฮานหรือโรคนิว เป็นต้น

ที่มา : กฤษฎา ศรีธรรมมา และคณะ. ๒๕๖๑

๓.๒ การใช้คำศัพท์เรียกชื่อพืชสมุนไพรไทยทั่วไป (เพิ่มเติม)

ในคัมภีร์ยาโบราณอีสานมีชื่อพืชสมุนไพรไทยที่เป็นพรรณไม้ที่พบเห็นกันทั่วไป มีหลายชนิด แสดงให้เห็นว่าศาสตร์การแพทย์แผนไทยกับศาสตร์การแพทย์พื้นบ้านอีสานมีความสัมพันธ์กัน ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่าหมอยาพื้นบ้านอีสานได้รับความรู้จากตำราเภสัชกรรมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎหมายว่าด้วยหลักเภสัชกรรมที่รัฐบาลไทยได้กำหนดให้หมอยาพื้นบ้านทุกภาคต้องสอบใบอนุญาตการประกอบวิชาชีพเภสัชกรรมไทย หมอยาพื้นบ้านอีสานต้องศึกษาเรียนรู้ชื่อพืชสมุนไพรและสรรพคุณ เพื่อจะได้มีความรู้สามารถสอบใบประกอบโรคศิลป์ได้ ดังปรากฏตัวอย่างในตารางที่ ๔.๓

ตารางที่ ๔.๓ แสดงตัวอย่างชื่อพืชสมุนไพรที่เป็นยาไทยทั่วไปปรากฏในคัมภีร์ยาโบราณอีสาน

ที่	ชื่อพืชสมุนไพรไทย	ชื่ออื่นๆ	ส่วนที่ใช้	สรรพคุณรักษาโรค (ที่มา)
๑	เพ็ดชะคาน้อย			โรคลมทุกชนิด (เวณา วิสเพ็ญ)
๒	เพ็ดชัตถันทะ			ทุกโรค และเป็นยาอายุยืน ๒๐๐ ปี (เวณา วิสเพ็ญ)
๓	อักชีปุกชะจอม			ทุกโรค รวมทั้งอาการบวม บ้าง และถูกยาพิษ
๔	ขมื่น	ขมื่นชัน	เหง้า	ลมพิษ (คันทาย)
๕	สะเดา	กะเดา	เปลือก	ลมพิษ หรือคันทาย
๖	คัตเค้า		ราก	ฝีในลำไส้ ริดสีดวง บำรุงเลือด
๗	กระพังโหม	จุมกปลาไหล/ ตดหมา	หัว	
๘	บอระเพ็ด	เขาฮอ	เถา	ไข้ พิษฝี
๙	กันเกรา	มันปลา		นิ่ว
๑๐	พญายา	ตุ้มตัง	ทั้งต้น	แก้ปวดเส้น และปวดเอ็น
๑๑	ข่าน้ำว		ทั้งต้น	แก้ปวดเส้น และปวดเอ็น
๑๒	กำแพงเจ็ดชั้น	ตากวง	แก่น	แก้โรคกระเพาะอาหาร

ที่มา : กฤษฎา ศรีธรรมมา และคณะ. ๒๕๖๑

ตัวอย่างที่ ๑

ชื่อยา รักษาลมพิษ (คันทาย หรือมุ่นหม่าน)

วิธีรักษา ใช้ทา

ตัวยา ประกอบด้วย

๑) สะเดา ใช้เปลือก

๒) ขมื่น

๓) อ้อยดำ

๔) น้ำท่า (น้ำจากท่าน้ำ)

วิธีปรุงยา ภาค ๑ ให้เอาเปลือกสะเดา ขมิ้น อ้อยดำ ฝนใส่น้ำทาตี (ตำรับยาของวัดบ้านโกทา ตำบลพระธาตุ อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม หน้า ๑๗ อ้างใน ฤกษ์ ศรีธรรมา, พิชณฺ์ เข้มพิลา และศรีรินทร์ ทองธรรมชาติ. ๒๕๕๑ : ๑๓๓)

ตัวอย่างที่ ๒

ชื่อยา ปานดงเต้านม

วิธีรักษา ใช้ทานม

วิธีปรุงยา รากถั่วพูฝนกับยาหลัก (ยาหลักทั้ง ๙ ได้แก่ รากเล็บแมวแดง รากชายแดน รากเฟื่อง (รากเฟื่องถั่ว) รากตีนนก ผางเสน เปลือกท่อน (กิ่งท่อนชนิดแดง) หนามजूวดอกแดง รากสมัด รากส่องฟ้า) ใช้น้ำหมอนึ่งเป็นน้ำกระสาย ใบผักแป้น แปะข้าวเจ้าทาเต้านมขึ้นไป อาการเจ็บปวดจะบรรเทาได้ภายใน ๑๐ นาที และให้ทาเรื่อยๆ จนกว่าจะหายขาด

๓.๓ หมวดใช้คำศัพท์เรียกชื่อพืชสมุนไพรต่างประเทศ

ในคัมภีร์ยาโบราณบางตำรับมีการใช้พืชสมุนไพรจากต่างประเทศที่มีสรรพคุณในการรักษาโรคหรืออาการโรคได้ดี (สุพรรณ ปานเรียงเสน. ๒๕๖๐ : สัมภาษณ์) แสดงให้เห็นว่าหมอชาวบ้านอีสานมีการศึกษาเพิ่มเติมนำสมุนไพรต่างประเทศที่สรรพคุณดีมาปรุงยาดังปรากฏชื่อสมุนไพรเป็นภาษาต่างประเทศ เช่น ชื่อสมุนไพรเป็นภาษาจีน ภาษาเกาหลี และภาษาบาลีสันสกฤต เป็นต้น ดังตัวอย่างตารางที่ ๔.๔

ตารางที่ ๔.๔ การใช้คำศัพท์เรียกชื่อพืชสมุนไพรจีนและเกาหลีที่นำมาใช้รักษาอาการหย่อนสมรรถภาพทางเพศที่ปรากฏในคัมภีร์ยาโบราณอีสาน

ที่	ชื่อพืชสมุนไพรจีน	ชื่อภาษาไทยกลาง	สรรพคุณรักษาอาการ/โรค
๑.	โสมเกาหลี	โสมเกาหลี	หย่อนสมรรถภาพทางเพศ
๒.	แป๊ะตุ๊ก	โกฐเขมา	หย่อนสมรรถภาพทางเพศ
๓.	ฮกหลง (ฮกเหล็ง)	China root	หย่อนสมรรถภาพทางเพศ
๔.	ซางเกียง (ซวนเกียง)	โกฐหัวบัว	หย่อนสมรรถภาพทางเพศ
๕.	แป๊ะแจ๊ก	-	หย่อนสมรรถภาพทางเพศ
๖.	เซ็กตี้	-	หย่อนสมรรถภาพทางเพศ
๗.	ใบอิมเอี้ยคัก (อิมเอี้ยกซัก หรืออิมเนียม) (www.clinicherbs.com)	-	หย่อนสมรรถภาพทางเพศ

ที่มา : ฤกษ์ ศรีธรรมา และคณะ. ๒๕๖๑

ตัวอย่างที่ ๑

ชื่อโรค หย่อนสมรรถภาพทางเพศ/นกเขาไม่ขึ้น ธาตุลัม

วิธีการรักษา กินยา

ตัวยา ประกอบด้วย

- ๑) หัวขมิ้นขาว หนัก ๕ บาท
- ๒) หัวขมิ้นอ้อย หนัก ๕ บาท
- ๓) หัวว่านไฟ หนัก ๕ บาท
- ๔) เนื้อหมากขามเปียก หนัก ๕ บาท
- ๕) เปลือกสนเหาว์ หนัก ๑๐ บาท
- ๖) ขิงแห้ง และพริกไทยร้อน หนัก ๓ บาท
- ๗) หัวนกกกระจอกแห้ง ๑๕ หัว
- ๘) ใบอิมเอี้ยคัก หนัก ๒ บาท
- ๙) น้ำผึ้ง

วิธีปรุงยา หัวขมิ้นขาว หัวขมิ้นอ้อย หัวว่านไฟ เนื้อหมากขามเปียก หนักสิ่งละ ๕ บาท เปลือกสนเหาว์ หนัก ๑๐ บาท ขิงแห้ง พริกไทยร้อน หนัก ๓ บาท หัวนกกกระจอกแห้ง ๑๕ หัว ใบอิมเอี้ยคัก หนัก ๒ บาท ยานี้ตากให้แห้งบดให้ละเอียดผสมกับน้ำผึ้งบดเป็นลูกกลอนเท่าเม็ดพุทธา กินครั้งละ ๑ เม็ด วันละ ๒ ครั้ง ก่อนอาหารเช้า-เย็น กินติดต่อกันประมาณ ๒ อาทิตย์ (หมอเคน ลาวงศ์ อ่างโน เสาวภา พรสิริพงษ์, พรทิพย์ อุศุภรัตน์ และเพ็ญญา ทรัพย์เจริญ. ๒๕๔๑ : ๑๒๗-๑๒๘)

ตัวอย่างที่ ๒

ชื่อโรค หย่อนสมรรถภาพทางเพศ

อาการ เมื่อย อวัยวะเพศชายไม่แข็งตัว (ปลุกเท่าไรก็ไม่ขึ้น) ส่วนใหญ่มักเป็นกับคนอายุ ๔๕ ปี - วัยชรา

ตัวยา ประกอบด้วย

- ๑) โสมเกาหลี หนัก ๒ สลึง
- ๒) แป๊ะตุ๊ก หนัก ๒ สลึง
- ๓) ชะเอมเทศ หนัก ๒ สลึง
- ๔) อบเชย หนัก ๒ สลึง
- ๕) เขากวางอ่อน หนัก ๒ บาท ๑ เพ็อง
- ๖) ฮกหลงชางเกียง หนัก ๓ สลึง
- ๗) แป๊ะเจ็ย หนัก ๓ สลึง
- ๘) เข็กตี หนัก ๓ สลึง
- ๙) ช่งยั้ง หนัก ๓ สลึง
- ๑๐) เก็กกี หนัก ๓ สลึง
- ๑๑) อั้งเจ็ง หนัก ๓ สลึง

- ๑๒) โทวซี หน้า ๓ สลึง
 ๑๓) ปากก้า หน้า ๓ สลึง
 ๑๔) ห่วยซัง หน้า ๓ สลึง
 ๑๕) โต้วตั้ง หน้า ๓ สลึง
 ๑๖) ซุนแกง หน้า ๓ สลึง
 ๑๗) โอจ้อ หน้า ๖ สลึง
 ๑๘) ตงกวย หน้า ๓ สลึง
 ๑๙) ตังกวย หน้า ๔ สลึง
 ๒๐) ปักคิ้วด้วย (๒๑) น้ำผึ้ง ๕ สลึง
 ๒๑) โอจ้อ หน้า ๖ สลึง
 ๒๒) จ้อเบ็ก หน้า ๒ สลึง ๑ เฟื้อง
 ๒๓) เกียพัวย หน้า ๒ สลึง ๑ เฟื้อง
 ๒๔) สิ่งซัก หน้า ๒ สลึง ๑ เฟื้อง
 ๒๕) เชียงจา หน้า ๒ สลึง ๑ เฟื้อง
 ๒๖) ลิ้มเอี้ยคัก หน้า ๒ สลึง ๑ เฟื้อง
 ๒๗) สุรา

วิธีปรุงยา ใช้โสมเกาหลี แป๊ะตุ๊ก ชะเอมเทศ อบเชย หน้าสิ่งละ ๒ สลึง
 เขากวางอ่อนหน้า ๒ บาท ๑ เฟื้อง ฮกหลงซางเกียง แป๊ะเจี้ยก เข็กตี้ ช่งยั้ง เก็กก็ อั้งเจ็ง
 โทวซี ปากก้า ห่วยซัง โต้วตั้ง ซุนแกง หน้าสิ่งละ ๓ สลึง โอจ้อ หน้า ๖ สลึง ตงกวย หน้า
 ๓ สลึง ตังกวย หน้า ๔ สลึง ปักคิ้วด้วยน้ำผึ้ง ๕ สลึง โอจ้อ หน้า ๖ สลึง จ้อเบ็ก เกียพัวย
 สิ่งซัก เชียงจา ลิ้มเอี้ยคัก หน้าสิ่งละ ๒ สลึง ๑ เฟื้อง ห่อผ้าขาวดองสุราไว้ ๖๐ วัน จึง
 รับประทาน (ยานี้ผู้ป่วยเป็นโรคหอบหืด โรคหลอดเลือดอักเสบ โรคไตหย่อนสมรรถภาพ
 ไตอักเสบ หัวใจอักเสบ เนื้องอกและมะเร็งห้ามกินยานี้) (ตำรับยาฉบับหมอเคน ลาวงศ์
 อ่างโน เสาวภา พรสิริพงษ์, พรทิพย์ อุศุภรัตน์ และเพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ. ๒๕๔๑ : ๑๒๖-
 ๑๒๗)

การใช้คำศัพท์เรียกพืชสมุนไพรเป็นภาษาบาลีสันสกฤตที่ปรากฏในคัมภีร์ยาโบราณ
 อีสาน ได้แก่ กฤษณาตัน จุกโรหิณี สังกรณี ฯลฯ ตัวอย่างในตารางที่ ๔.๕

ตารางที่ ๔.๕ การใช้คำศัพท์เรียกชื่อพืชสมุนไพรที่ใช้ภาษาบาลีสันสกฤตที่ปรากฏในคัมภีร์ยา
โบลานอีสาน

ที่	ชื่อพืชที่ใช้ภาษา บาลีสันสกฤต	ชื่ออื่นๆ	ส่วนที่ใช้	สรรพคุณรักษา อาการ/โรค
๑.	กฤษณาตัน	ไม้หอม	ราก ลำต้น	ไข้หวัด
๒.	จุกโรหิณี			ชาง ตานขโมย
๓.	สังกรณี	หนุมานประสานกาย		ชาง ตานขโมย
๔.	โกศหัวบัว			ไข้หวัด
๕.	เถาว์ลย์เปรียง	เคือตาปา		หมาดขาว
๖.	หัสศคุณไทย	สมัดน้อย		ปานดงหรือกษัยเส้น
๗.	หัสศคุณเทศ	สมัดใหญ่		ปานดงหรือกษัยเส้น

ที่มา : กฤษฎา ศรีธรรมมา และคณะ. ๒๕๖๑

ตัวยามีชื่อภาษาต่างประเทศเหล่านี้เป็นตัวยาสุมุนไพรที่หมอยาพื้นบ้านอีสาน
ในสมัยโบราณเห็นว่าตัวยามีฤทธิ์จึงนำมาใช้ผสมกับยาไทยเสริมให้ยาพื้นบ้านมีฤทธิ์ยิ่งขึ้น
อนึ่ง พรรณไม้นานาชนิดที่จะนำมาใช้ปรุงยาในการดูแลรักษาสุขภาพนั้นคัมภีร์
ยาโบลานอีสานมีจำนวนมาก (๑๕๑๘ ชนิด อังโน อุษา กลิ่นหอม. ๒๕๔๑) และชื่อพืช
สมุนไพรในแต่ละท้องถิ่นมีชื่อเรียกแตกต่างกันจำเป็นที่หมอยาพื้นบ้านอีสานจะต้องศึกษาหา
ความรู้เพิ่มพูนเรื่องพืชสมุนไพรให้แก่ตนเองอยู่เสมอ และต้องมีความรู้ลึกหรือทราบรายละเอียด
ว่าพืชสมุนไพรใช้ส่วนใดรักษาโรค/อาการอะไรได้บ้าง และสมุนไพรบางชนิดอาจจะใช้แทนกันได้
และยาสมุนไพรชนิดใดมีพิษเป็นยาอันตรายควรใช้ในปริมาณน้อย การจัดการความรู้เรื่อง
สมุนไพรนี้มีความสำคัญและสัมพันธ์กับปรัชญา ขนบธรรมเนียมประเพณีหรือจารีตทางสังคมหรือ
ขนบจารีตแบบวิเคราะห์ (Analytic tradition)

๔. การใช้คำศัพท์หมวดชื่อสัตว์วัตถุที่ใช้ในการดูแลรักษาโรค

ในคัมภีร์ยาโบลานอีสานใช้คำศัพท์สัตว์สมุนไพรเป็นตัวยาหนึ่งในการเข้ายา (ปรุงยา)
ใช้เป็นยาสมุนไพรรักษาโรคได้หลายชนิด เช่น กระตุกจระเข้ใช้รักษาโรคฮาน (หิว) ไล่เดือน
รักษาโรคชาง กบและเขียด ใช้รักษาโรคมะเอ็ง แมงเงา (แมลงป่อง) รักษาโรค หืดหอบ
 เป็นต้น ดังตารางที่ ๔.๖

ตารางที่ ๔.๖ แสดงตัวอย่างชื่อสัตว์และอวัยวะของสัตว์และส่วนที่สัตว์สร้างขึ้นที่ใช้รักษาโรค
ต่างๆ ในคัมภีร์ยาโบราณอีสาน

ที่	ชื่อภาษาถิ่นอีสาน	ชื่อภาษาไทยกลาง	ส่วนที่ใช้	ชื่อโรค/อาการ
๑.	เข้	จระเข้	กระดูก	โรคฮาน
๒.	ปลาแตกปลาน้อย	ปลาร้าตัวเล็ก	ทั้งตัว	โรคฟันและเหงือกอักเสบ
๓.	แมงแอะ			โรคหืดหอบ
๔.	ปลาค้อ	ปลาช่อน	ทั้งตัว	ตกเลือด
๕.	เขาควย	เขาควย	เขา	โรคริดสีดวงตั้ง(จุมูก)
๖.	มดแดง	มดแดง	ตัว/ รังมดแดง	อาการถ่ายอุจจาระเป็นมูก เลือด
๗.	หอยปากกว้าง			อาการคัดอก
๘.	น้ำนมคน		น้ำนม	โรคตามัว ตาเปื่อย และ อาการสะอะ(สะอึก)
๙.	ลิงลม		กระดูก	โรคชควิว/มือชา เท้าชา
๑๐.	บ้างใหญ่	บ้าง(รูปร่างคล้าย กระรอก)ตัวใหญ่		โรคฮาน
๑๑.	คาบแมงมุม	แมงมุม	ซาก	โรคมึนทกิด แก้อาการ ปัสสาวะไม่ออก
๑๒.	ไส้เดือน		ทั้งตัว	ชาง ตานขโมย

ที่มา : กฤษฎา ศรีธรรมมา และคณะ. ๒๕๖๑

รายละเอียดดูในภาคผนวก ข (สัตว์สมุนไพรในคัมภีร์ยาโบราณอีสาน)

ตัวอย่างที่ ๑

ชื่อโรค/อาการ มีดทกิด เยี่ยวไม่ออก (ปัสสาวะไม่ออก) ปวดท้องมาก

ยามิดทกิด เยี่ยวบ่ออก เอาขี้หมูมาเผา ขี้แมงโย คาบแมงมุม เผา แล้วนำมา
ผสมกับน้ำกินดี (ตำรับยาฉบับวัดปฐมแพ่งศรี อำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ ลานที่ ๘
หน้าที่ ๑ อ้างใน กฤษฎา ศรีธรรมมา, เชษฐา จักรไชย, นัยนา ประทุมรัตน์ และศรินทร์
ทองธรรมชาติ. ๒๕๕๔ : ๕๑)

ตัวอย่างที่ ๒

ชื่อโรค/อาการ แก่เสลด

ยาแก่เสลด ให้เอาฮากอีเลียนกับบี (ดี) งูเหลือม ฝนเหล้าตัด ๓ ปุบ กินทาทางนอก
ไว้แล (ตำรับยาฉบับพระชินฐิติธัมโม บ้านวังบัว ลานที่ ๑๒ หน้า ๑ อ้างใน กฤษฎา ศรีธรรมมา,
พิชญ์ เข้มพิลา และศรินทร์ ทองธรรมชาติ. ๒๕๕๒ : ๙๓)

ตัวอย่างที่ ๓

ชื่อโรค/อาการ ใช้หมากไม้ ชนิดออกแดงหลวง

ให้เอารากหมากเอ็ก ขี้เล็บ แมงงอด แมงเงา แมงลั่นหมา บังก็้อก้อม กระจุก
งูเห่า กระจุกงูทำทาน คาบแมงมูมมา ๗ โต (ตัว) ใช้แมงสาบ ๗ ยาทั้งหมดนี้มารวมกัน
ห่อแพรขาวแช่น้ำมะพร้าว เอาฟักขาวมาเป็นถ้วย ให้กินจะหายตัดดอก แล้วจึงใส่ถั่ว ๒ นั้น
พอประมาณ ๔ ถ้วย แล้วจึงใส่ยาชุกกนั้นไปเท่าหายแล (ตำรับยาฉบับวัดศรีสมพร ฉบับที่ ๑๔
อ้างใน อุษา กลิ่นหอม. ๒๕๔๒ : ๑๔๘)

๕. การใช้คำศัพท์หมวดชื่อสารหรือชื่อธาตุวัตถุ

คัมภีร์ยาโบราณอีสานมีการใช้คำศัพท์หมวดชื่อสารหรือธาตุสมุนไพรที่ใช้รักษา
อาการหรือโรคต่างๆ เช่น ขี้เกียจ ใช้รักษาโรคกษัย น้ำพังค้ำใช้รักษาโรคคะยือ เป็นต้น
ตัวอย่างในตารางที่ ๔.๗

ตารางที่ ๔.๗ แสดงตัวอย่างชื่อแร่หรือธาตุสมุนไพรใช้รักษาโรคที่ปรากฏในคัมภีร์ยาโบราณอีสาน

ที่	ชื่อภาษาถิ่นอีสาน	ชื่อภาษาไทยกลาง	สรรพคุณใช้รักษาโรค/ อาการ
๑.	ขี้เกียจ	ดินประสิว	กษัย
๒.	หินส้ม		ฮาน
๓.	ดินส้ม		ซาง ตานขโมย
๔.	ขันตสกร	ปี้น้ำตาล	ฮาน
๕.	พิมเสน		ฮาน
๖.	น้ำพังค้ำ	น้ำฝนหรือน้ำหมอกหรือ น้ำค้ำง	โรคคะยือ(หืดหอบ)
๗.	จุนสี	จุนสี	กัดหัวฝี หัวหูด รักษา คุดทะราด รักษาฟัน(ข้อพึง ระวังกินมากกัดทำลาย กระเพาะอาหารและลำไส้ ทำให้ฟันโยกหลุด)
๘.	ขามืดชะนาก	ขามืดตัดผลหมากของ คนกินหมาก	แก้อาการกิบป่วย
๙.	ฝากระบอปปูนสุนนาก	กระบอปปูนกินหมาก ของคนไทยสมัยโบราณ	

ที่	ชื่อภาษาถิ่นอีสาน	ชื่อภาษาไทยกลาง	สรรพคุณใช้รักษาโรค/ อาการ
๑๐.	น้ำสะอาด		น้ำที่ใช้ดื่มหรือปรุงอาหารได้ อาทิ น้ำฝน น้ำบ่อ
๑๑.	น้ำประสานทอง		ใช้รักษาเกียน (เกลือ)
๑๒.	มาด	กำมะถันเหลือง	ใช้รักษาเกียน
๑๓.	สารหนู		ใช้รักษาเกียน

หมายเหตุ รายละเอียดชื่อแร่หรือแร่ธาตุปรากฏในคัมภีร์ยาโบราณอีสานอยู่ที่ภาคผนวก ข

ที่มา : กฤษฎา ศรีธรรมา และคณะ. ๒๕๖๑

ตัวอย่างที่ ๑

ชื่อโรค/ชื่ออาการ กีบและปวง (พูดไม่ได้ขากรรไกรแข็ง ไม่สบาย)

ยาแก้กีบแก้ปวง ให้เอาขามัดชะนาก (ขามัดตัดผลหมากของคนกินหมาก)

ผลหมากสุก ฝากระบอกปูนสุนนาก (กระบอกปูนกินหมากของคนไทยสมัยโบราณ) ฝนด้วย
น้ำสะอาดให้กินดี (ตำรับยาฉบับวัดบ้านโกทา ตำบลพระธาตุ อำเภอเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน จังหวัด
มหาสารคาม ฉบับที่ ๑ ลานที่ ๑๘ อ่างใน กฤษฎา ศรีธรรมา, พิชณู เข้มพิลา และศรีรินทร์
ทองธรรมชาติ. ๒๕๕๑ : ๙๘)

ตัวอย่างที่ ๒

ชื่อโรค/ชื่ออาการ เกียน(เกลือ)

ยาแก้เกียน ตำรับ ๑ ให้เอาน้ำประสานทองสะอาด ผสมน้ำสะอาดใช้ทา ตำรับ ๒
ให้เอามาด (กำมะถันเหลือง) ๔ บาท สารหนู ดิงเกลือม ไบร็ก ลำโพงกาสลัก หนักอย่างละ
๑ บาท บดให้ละเอียดผสมน้ำมันมะพร้าวทาได้ผลดี (ตำรับยาฉบับหมอเคน ลาวงศ์ อ่างใน
เสาวภา พรสิริพงษ์, พรทิพย์ อุศุภรัตน์ และเพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ. ๒๕๔๑ : ๑๒๕)

ตัวอย่างที่ ๓

ชื่อโรค ใช้หมากไม้ชนิดออกไฟลามโกน

ยาแก้ใช้หมากไม้ชนิดออกไฟลามโกน ให้ชูดเหง้ากล้วยตีบจนมีน้ำออกแล้ว จึงเอายาง
๑ สารส้ม ๑ ครั้งดิบ ๑ แฉลงน้ำให้มันแดง แล้วจึงนำมาให้ดื่ม (ตำรับยาวัตศรีสมพร ฉบับที่
๖ อ่างใน อุษา กลิ่นหอม. ๒๕๔๒ : ๑๕๙)

๖. การใช้คำศัพท์หมวดการปรุงยา

การใช้คำศัพท์แสดงวิธีปรุงยาในคัมภีร์ยาโบราณอีสานแบ่งเป็น ๓ ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่

๖.๑ การใช้คำหรือกลุ่มคำแสดงวิธีปรุงยาด้วยการผ่านความร้อน เช่น การต้มยา อุ่นยา ปิ้งยา จี๋ยา และหลามยา เป็นต้น ดังตารางที่ ๔.๘

ตารางที่ ๔.๘ แสดงตัวอย่างการใช้คำหรือกลุ่มคำบอกวิธีปรุงยาที่ผ่านความร้อน

วิธีปรุงยา	ความหมาย
การต้มยา	นำสมุนไพรใส่ลงไปต้มในหม้อน้ำแล้วนำไปตั้งบนเตาไฟ ให้น้ำเดือดหรือเคี่ยวยาให้งวดลงในปริมาณที่ต้องการ
อุ่นยา	นำสมุนไพรไปใส่หม้อยาแล้วตั้งไฟพออุ่น
ปิ้งยา	นำสมุนไพรไปย่างไฟ
จี๋ยา	นำสมุนไพรไปเผาไฟ
หลามยา	นำสมุนไพรใส่กระบอกลมไฟแล้วนำไปเผาให้ยาสุก

ที่มา : กฤษฎา ศรีธรรมมา และคณะ. ๒๕๖๑

๖.๒ การใช้คำหรือกลุ่มคำระบุวิธีปรุงยาแบบไม่ผ่านความร้อน เช่น การฝนยา การดองยา การแช่ยา เป็นต้น ดังตารางที่ ๔.๙

ตารางที่ ๔.๙ แสดงตัวอย่างการใช้คำหรือกลุ่มคำแสดงวิธีปรุงยาแบบไม่ผ่านความร้อน

วิธีปรุงยาแบบไม่ผ่านความร้อน	หมายถึง
ฝนยา	นำสมุนไพรไปขูดถูกับหินทรายผสมกับน้ำกระสายยา
ตำดอมกัน/ตำยาเอาน้ำ	นำสมุนไพรไปโขลกรวมกัน/โขลกให้ละเอียดแล้วคั้นเอาเฉพาะน้ำยา
แช่ยา	นำสมุนไพรไปแช่ด้วยน้ำกระสายยา
ดองยา	นำสมุนไพรไปแช่ในน้ำเหล้า
การลาบยา	นำสมุนไพร(สัตว์)สับให้ละเอียดแล้วใส่เครื่องปรุงแบบลาบ

ที่มา : กฤษฎา ศรีธรรมมา และคณะ. ๒๕๖๑

๗. การใช้คำศัพท์หมวดการวัดปริมาณของยา

ในคัมภีร์ยาโบราณอีสานแสดงความรอบรู้ของหมอยาพื้นบ้านอีสานใช้การวัดปริมาณยาเพื่อประกอบกันเป็นยา การวัดปริมาณยาเพื่อปรุงยารักษาคนป่วยแต่ละชนิดโรคหรือเป็นยาดูแลสุขภาพคนป่วยแต่ละคน แบ่งได้ ๖ ลักษณะ ได้แก่

๗.๑ ยาที่มีลักษณะเป็นน้ำใช้การตักหรือตวง ได้แก่

- บวย หมายถึง กระบวย
- กิ้น หมายถึง กลิ่น
- ปุบ หมายถึง ปากอมยาเป็นคำ
- แพ่ง หมายถึง แบ่งให้ส่วนหนึ่ง

ตัวอย่าง

ชื่อยา ยาแก้เสลด

อาการ มีเสลดมาก

การรักษา กินยาและใช้ยาทาคอ

ตัวยา ประกอบด้วย

- ๑) อ้อยสามสวน ไร่รำก
- ๒) งูเห่ล้อม ไร่ปี(ตี)
- ๓) เหล้าขาว

วิธีปรุงยา ยาแก้เสลด ให้เอารากอ้อยสามสวนกับติงูเห่ล้อมฝนแล้วไปผสมกับเหล้าขาวตัด ๓ ปุบ(คำ) ต้มและทาคอข้างนอกไว้ดีแล (ตำรับยานับพระชินฐิติธัมโม บ้านวังบัว หน้า ๒๔ อ้างใน กฤษฎา ศรีธรรมมา, พิษณุ เข้มพิลา และศรีรินทร์ ทองธรรมชาติ. ๒๕๕๒ : ๙๓)

๗.๒ ยาที่มีลักษณะเป็นหัว กลีบ และแง่ง ใช้การวัดปริมาณ ได้แก่ พริก กระเทียม ขิง ฯลฯ

ตัวอย่าง

ชื่อโรค/ชื่ออาการ มานหิน (ท้องโต)

วิธีรักษา กินยา

ตัวยา ประกอบด้วย

- ๑) ยอดบวบขม
- ๒) ปลาตุก
- ๓) พริก ๗ เม็ด
- ๔) ขิง ๗ แฉ่ง
- ๕) กระเทียม ๗ กลีบ

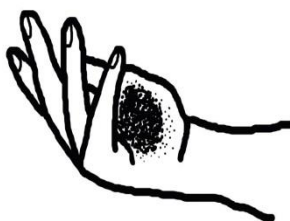
วิธีปรุงยา ยามานหิน เอายอดหมากบวบขมมาแกงปลาตุก พริก ๗ เม็ด ขิง ๗ แฉ่ง กระเทียม ๗ กีบกินดี (ตำรับยานับวัดบ้านโกทา ตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม หน้า ๓๒ อ้างใน กฤษฎา ศรีธรรมมา, พิษณุ เข้มพิลา และศรีรินทร์ ทองธรรมชาติ. ๒๕๕๒ : ๗๙)

๗.๓ ยาที่มีลักษณะเป็นผงหรือที่ละเอียดมาก ใช้การวัดปริมาณ ได้แก่

คำว่า หยิบมือ หมายถึง ใช้สำหรับสิ่งของมีปริมาณพอนิ้วมือจะหยิบขึ้นได้ เป็นมาตราซึ่งแบบโบราณของไทยใช้ หยิบมือ ประมาณของเท่า ๒-๓ นิ้วมือ หยิบขึ้นครั้งหนึ่ง เทียบได้ว่า ๔ หยิบมือเป็น ๑ กำมือ ดังภาพ

คำว่า หยุม หมายถึง การขยุมด้วยนิ้วมือทั้ง ๕ นิ้วมือ เมื่อหยุมครั้งหนึ่งจะ ได้ปริมาณมากกว่าหยิบ ดังภาพ

คำว่า ฟาย หมายถึง การใช้มือเพียงข้างใดข้างหนึ่งซ้อนเอายา ดังภาพ

คำว่า กำ หมายถึง การงอนิ้วมือเข้าจกดุ้งมือ เทียบได้ว่า ๑ กำมือ เท่ากับ ๔ หยิบมือ ดังภาพ

คำว่า แผ่ง หมายถึง การแบ่งใช้ยาเพียงบางส่วน ใช้กับยาน้ำหรือยาผงก็ได้

ที่มา : กฤษฎา ศรีธรรมมา และคณะ. ๒๕๖๑

ตัวอย่าง**ชื่อโรค/ชื่ออาการ ยาผีปะฮาก ยาหุงนวดจอด****สาเหตุ ยารักษากระดูก****วิธีรักษา ทาและนวด****ตัวยา ประกอบด้วย**

- ๑) หมากขั้ดมอนตัวผู้และขั้ดมอนตัวเมียทั้งเปลือกและใบ เอาน้ำให้ได้ ๑ แพง
- ๒) น้ำมันงา แพง ๑
- ๓) ยางแคน หนัก ๑ บาท
- ๔) น้ำผึ้ง ๑ บาท

วิธีปรุงยา ให้เอาหมากขั้ดมอนตัวผู้ตัวเมียทั้งเปลือกและใบ เอามาฟักให้แห้ง ตำใส่ห่อผ้า **บิดเอาน้ำให้ได้ ๑ แพง น้ำมันงา แพง ๑** ยางแคนหนัก ๑ บาท น้ำผึ้ง ๑ บาท ยางแคนบดโสย (โสรยลง) หุงให้ยั้งแต่น้ำมันงา นวดจอดดีแล (ตำรับยาฉบับวัดบ้านโกทา ตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม หน้า ๙ อ่างใน กฤษฎา ศรีธรรมมา, พิษณุ เข้มพิลา และศรีรินทร์ ทองธรรมชาติ. ๒๕๕๒ : ๑๐๐)

๗.๔ การวัดปริมาณยาที่ใช้การปรุงยาบางตำรับระบุปริมาณยาที่แน่นอน

การกำหนดปริมาณในการปรุงยาของศาสตร์การแพทย์พื้นบ้านอีสานนั้น มีความสำคัญมาก หากการปรุงยาเป็นไปตามตำรับยาที่ระบุไว้เชื่อว่ายาจะมีฤทธิ์ดี การใช้คำ ในหมวดการวัดปริมาณยาที่ระบุการปรุงยาที่แน่นอนในตำรับยาของหมอพื้นบ้านอีสาน ได้แก่

- กำ ๑ หมายถึง ๑ กรัม หรือ ๑ กำมือ
- บาท ๑ หมายถึง ๑ บาท เท่ากับ ๑๕ กรัม
- ตำลึง ๑ เท่ากับ ๖๐ กรัม หรือเท่ากับ ๔ บาท
- ซั่ง ๑ เท่ากับ ๒๐ ตำลึง หรือเท่ากับ ๑.๒๐๐ กรัม
- ทะนาน ๑ หมายถึง ๑ ทะนาน เท่ากับ ๑ ลิตร หรือ ๘ ฟายมือ
- ๒๐ ทะนาน เท่ากับ ๑ ถัง
- เสมอภาค หมายถึง ใช้ในปริมาณเท่ากัน
- สน้อย หมายถึง ใช้เพียงเล็กน้อย

ตัวอย่าง**ชื่อโรค ไตอักเสบ**

สาเหตุ ไตทำหน้าที่กรองของเสีย ไตอักเสบหมายถึง ไตทำงานไม่ปกติ มีหลายสาเหตุ อาทิ

- ๑) นั่งนานมาก
- ๒) ใช้กำลังขามาก
- ๓) กินน้ำไม่สะอาดมีปริมาณของหินปูนมากกว่าปกติ (น้ำบ่อ)

๔) กินอาหารรสจัดมาก

อาการ ได้แก่ น้ำปัสสาวะไม่ปกติ สีเหลืองมาก แดงมาก ชून มีตะกอน มีกาก มีกษัยปน ถ้าเป็นมากตะกอนแข็งจะกลายเป็นนิ่วต่อไป ปวดท้องน้อยถึงสันหลัง บั้นเอวและ ลำขา และมีไข้สูง

การรักษา กินยาวันละ ๒-๓ ครั้ง ก่อนอาหาร กินติดต่อกัน ๒ หม้อๆ ๗ วัน

ตัวยา ประกอบด้วยสมุนไพรต่อไปนี้ อย่างละ ๑ บาท (๑๕ กรัม) ได้แก่

๑) หวานน้อยหรือหมอน้อย (กรงเขมา) ใช้ดอก

๒) เอ็น ใช้ลูก

๓) ตีนเป็ด ใช้เปลือก

๔) สะเดา ใช้ใบ

๕) เสนียด ใช้ใบ

๖) อบเชย

๗) หญ้าตีนนก

๘) สมอไทย

๙) สมอเทศ

๑๐) สมอพิเภก

๑๑) มะขามป้อม

๑๒) โกรฐศอ

๑๓) กระจาย ใช้ใบ

๑๔) บุญนาค ใช้ดอก

๑๕) เปราะหอม

๑๖) ผักปอด ใช้ดอก

๑๗) คำไทย ใช้ดอก

๑๘) มะลิ ใช้ดอก

๑๙) พิกุล ใช้ดอก

๒๐) สารภี ใช้ดอก

๒๑) เกสรบัวเหลือง

๒๒) ชะมดตัน

๒๓) ฤๅษีผสม

๒๔) อำพันแดง

วิธีปรุงยา เอาดอกกรงเขมา ลูกเอ็น เปลือกตีนเป็ด ใบสะเดา ใบเสนียด อบเชย หญ้าตีนนก สมอไทย สมอเทศ สมอพิเภก มะขามป้อม โกรฐศอ ใบกระจาย ดอกบุญนาค เปราะหอม ดอกผักปอด ดอกคำไทย ดอกมะลิ ดอกพิกุล ดอกสารภี เกสรบัวเหลือง ชะมดตัน ฤๅษีผสม อำพันแดง หนักอย่างละ ๑ บาท บดเป็นผง แล้วใช้ **จันทน์แดง** **จันทน์ขาว** ต้มเอาน้ำเป็นกระสาย ใช้ยา ๑ ช้อนกาแฟ ต่อน้ำกระสาย ๑ ถ้วยชา

รับประทาน (ตำรับยาหอมเคน ลาวงศ์ อ่างใน เสาวภา พรสิริพงษ์, พรทิพย์ อุสุภรัตน์ และ เพ็ญญา ทรัพย์เจริญ. ๒๕๔๑ : ๑๑๙-๑๒๐)

๗.๕ การวัดปริมาณยาที่ไม่แน่นอน

การปรุงยาในคัมภีร์ยาโบราณอีสานตำรับยาส่วนใหญ่มักจะระบุปริมาณยาที่ไม่แน่นอน บางตำราระบุเพียงจำนวน ไม่บอกหน่วยหรือปริมาณ ซึ่งหมอยาพื้นบ้านอีสานสมัยโบราณจะใช้การกะปริมาณเองโดยพิจารณารูปร่างและอาการของคนป่วยเป็นสำคัญ เช่น

จิก หมายถึง การใช้ปลายเล็บเอายา

อ้อย หมายถึง ๑๐๐ หรือใช้ในปริมาณมาก

๕๐๐ คุณ พัน หมายถึง ปริมาณมากที่สุดที่ทำได้

แลอันแลหม้อ หมายถึง ใช้อย่างละส่วน อย่างละเล็กละน้อย

สน้อย ๑ หรือ จักน้อย หมายถึง ใช้เพียงเล็กน้อย

ตัวอย่าง

ชื่อโรค/อาการ ยาแก้กินผิดหรือแสลง

สาเหตุ เชื่อว่าเกิดจากการกินอาหารผิดหรือการแพ้อาหาร อาหารเป็นพิษ
กินยาเบื่อ

อาการ วิงเวียนศีรษะ อาเจียน ปวดท้อง

วิธีรักษา กินยา

ตัวยา ประกอบด้วย

๑) อ้อยดำ ใช้ราก ๑

๒) ไก่ดำ ใช้ปีก ๓ เส้น

๓) ขี้ฝ้าย หยิบ ๑

๔) พริก ๗

๕) เทียม ๗

๖) หนึ่งแสด (หนึ่งแรด)

๗) หนึ่งฟาน (หนึ่งแก้ง)

๘) แวนกยุง ๗ อัน

๙) ขนเป็ด ๗ เส้น

๑๐) น้ำข้าวหุง

หากว่าถึก (ถูก) ยาเบื่อ ให้เอาน้ำหาง (๑๑) ใส่ลงจักน้อยดี

วิธีปรุงยา เอารากอ้อยดำ ๑ ปีกไก่ดำ ๓ เส้น ขี้ฝ้ายหยิบ ๑ พริก ๗ เทียม ๗ หนึ่งแสด หนึ่งฟาน แวนกยุง ๗ อัน ขนเป็ด ๗ เส้น เอาคั่วเข้ากันให้ไหม้ แล้วบดเข้ากัน เอาน้ำข้าวหุงเป็นน้ำกิน คั้นว่าถึก (ถูก) ยาเบื่อ ให้เอาน้ำหางใส่ลง จักน้อยดี (ตำรับยาฉบับ วัดบ้านโกทา ตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม หน้า ๑๒๑ อ่างใน กฤษฎา ศรีธรรมา, พิษณุ เข้มพิลา และศรีรินทร์ ทองธรรมชาติ. ๒๕๕๒ : ๑๒๑)

๗.๖ ไม่ระบุปริมาณการใช้ยา ตำรับยาหลายขนานไม่ระบุปริมาณยาที่ใช้ซึ่ง หมอยาพื้นบ้านอีสานจะต้องใช้ภูมิปัญญาเฉพาะตนในการกำหนดปริมาณการใช้ยาเอง เช่น ในกรณีคนป่วยเป็นเด็กเล็ก เด็กโตหรือผู้ชรา ควรใช้ยาในปริมาณน้อยกว่า (ยามยา) เนื่องจาก คนป่วยกลุ่มนี้มีภูมิต้านทานฤทธิ์ยาน้อยกว่าผู้ใหญ่

ตัวอย่าง

ชื่อโรค/อาการ ชางกินท้อง

สาเหตุ เชื่อว่ามีหลายสาเหตุ เช่น ระบบทางเดินอาหารไม่ดี อาหารไม่ย่อย ลำไส้อักเสบหรือมีพยาธิ

อาการ ปวดท้อง ท้องขึ้น ท้องผูก

วิธีรักษา กินยา

ตัวยา ประกอบด้วย

๑) ผักคราด

๒) ผักเป็ด ไข่ใบ

๓) สวาท ไข่ใบ

๔) สมิ ไข่ใบ

๕) ว่านน้ำ

๖) น้ำประสานทอง (น้ำแร่ที่มีธาตุทองคำเจือปน (บัวพันธ์ วมะพุทธา.

๒๕๖๐ : สัมภาษณ์)

๗) มะนาว ไข่ทั้งเมล็ดและไข่ใบ

๘) พริกไทย

๙) ชิงแห้ง

๑๐) เหล้า

วิธีปรุงยา เอาผักคราด ใบผักเป็ด ใบสวาท ใบสมิ ว่านน้ำ น้ำประสานทอง เมล็ดแลใบมะนาว พริกไทย ชิงแห้ง เอาตัวยาทั้งหมดมาทำเป็นจูน (บด) ละลายเหล้ากิน (ตำรับยาลบวัดบ้านโกทา ตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม หน้า ๒๐ อ้างใน กฤษฎา ศรีธรรมมา, พิษณุ เข็มพิลา และศรีนทร์ ทองธรรมชาติ. ๒๕๕๒ : ๑๑๙-๑๒๐)

๘. การใช้คำหรือกลุ่มคำหมวดวิธีการรักษา ในคัมภีร์ยาโบราณอีสานใช้วิธีการรักษา คนป่วย ๒ ลักษณะ ได้แก่

๘.๑ วิธีการรักษาคนป่วยทางร่างกาย จากการรวบรวมวิธีการรักษาคนป่วยทางร่างกาย พบว่า หมอยาพื้นบ้านอีสานใช้การรักษา ๓ แบบ ได้แก่

๘.๑.๑ ใช้สมุนไพรรักษาคนป่วยวิธีเดียว เช่น กวดปากและลิ้น กิน ทา เซอะ (ล้างแผล) เป็นต้น ดังตารางที่ ๔.๑๐

ตารางที่ ๔.๑๐ แสดงตัวอย่างวิธีการรักษาที่ปรากฏในคัมภีร์ยาโบราณอีสาน

ที่	วิธีการรักษา	ความหมาย/การอธิบาย	ที่มา
๑.	ใช้กวาด	ฝนสมุนไพรรแล้วใช้นิ้วปาดเอา ยาไปกวาดในคอหรือในปาก	อุษา กลิ่นหอม (๒๕๕๒)/วิณา วิสเพ็ญ (๒๕๕๐)/สมบัติ ประภาวิชา และคณะ (๒๕๕๖)
๒.	ใช้กิน	ต้มน้ำยาสมุนไพรร เคี้ยวกลืน สมุนไพรร,ทำให้ลวงลำคองไปสู่ กระเพาะ	กฤษฎา ศรีธรรมมา และคณะ (๒๕๕๐ และ ๒๕๕๔)/อุษา กลิ่นหอม (๒๕๕๒) /เชษฐา จักรไชย และคณะ (๒๕๖๐)/ สมบัติ ประภาวิชา และคณะ (๒๕๕๖)
๓.	ใช้ทา	ทาบริเวณที่เป็น	
๔.	ใช้เชอะ	ล้างแผล	วิณา วิสเพ็ญ (๒๕๕๐)
๕.	เจาะหรือแต่ใส่	การเอาสมุนไพรรมาแต่น้อยๆ บริเวณที่เป็นโรค	วิณา วิสเพ็ญ (๒๕๕๐)/ อุษา กลิ่นหอม (๒๕๕๒)
๖.	ใช้แช่(แช่)	ใช้สมุนไพรรแช่น้ำหรือแช่สุรา	
๗.	ใช้เป่า	การใช้ปากพ่นน้ำสมุนไพรร บริเวณที่เป็นแผลหรือบริเวณที่ เป็น	อุษา กลิ่นหอม (๒๕๕๒)/ วิณา วิสเพ็ญ (๒๕๕๐)
๘.	ใช้อม(รมด้วยไอน้ำ)	ใช้สมุนไพรรมาต้มจนเกิดเป็นไอน้ำ แล้วใช้ไอน้ำรมตัวคนป่วย	
๙.	ใช้อม	ใช้ปากอมยา	อุษา กลิ่นหอม (๒๕๕๒)/ วิณา วิสเพ็ญ (๒๕๕๐)
๑๐.	ใช้หยอด	ใช้น้ำยาใส่บริเวณที่เป็น เช่น หยอดหู หยอดตา	สมบัติ ประภาวิชา และคณะ (๒๕๕๖)
๑๑.	ใช้โพะ/เพาะ/พอก	นำสมุนไพรรไปวางไว้บริเวณที่ เป็นโรค/อาการในปริมาณที่ มาก	
๑๒.	ใช้เทิน	นำสมุนไพรรวางบนแผลใน ปริมาณที่น้อยกว่าพอก	เชษฐา จักรไชย และคณะ (๒๕๖๐)
๑๓.	ใช้จู้	การเอาสมุนไพรรผลัดเข้าไป	วิณา วิสเพ็ญ (๒๕๕๐)
๑๔.	เจาะหรือเจาะใส่	การเอาสมุนไพรรมาแต่น้อยๆ บริเวณที่เป็นโรค	วิณา วิสเพ็ญ (๒๕๕๐)/ อุษา กลิ่นหอม (๒๕๕๒)
๑๕.	ดูดหรือสูบ	นำสมุนไพรรมาบวมเป็นบู่หรือสูบ	อุษา กลิ่นหอม (๒๕๕๒)

ที่	วิธีการรักษา	ความหมาย/การอธิบาย	ที่มา
๑๖.	ตบหัว	นำสมุนไพรห่อด้วยผ้าขาวบาง แล้วนำมาตบเบาๆ ที่ศีรษะ	อุษา กลิ่นหอม (๒๕๕๒)
๑๗.	ตำม	เอาสมุนไพรมาแตะๆ ให้เป็นจุด เช่น ตำมยา	วิณา วิสเพ็ญ (๒๕๕๐)
๑๘.	ทาหรือลูบ	เป็นการใช้น้ำจากสมุนไพรทาโดยตรง	อุษา กลิ่นหอม (๒๕๖๐)/ วิณา วิสเพ็ญ (๒๕๕๐)/สมบัติ ประภาวิชา และคณะ(๒๕๔๖)
๑๙.	การนวด	การนำสมุนไพรมานวดเบาๆ บริเวณที่มีการการปวด	สมบัติ ประภาวิชา และคณะ (๒๕๔๖)
๒๐.	การนั้ด	เป็นการสูดหรือพ่นยาเข้าทางจมูกเพื่อให้ออกฤทธิ์	วิณา วิสเพ็ญ (๒๕๕๐)
๒๑.	ผิว	เป็นการเป่าเบา ให้ลมจากปากผ่านผิวหนังไปเป็นบริเวณกว้าง	อุษา กลิ่นหอม(๒๕๕๒)/ วิณา วิสเพ็ญ (๒๕๕๐)
๒๒.	โลม	ชโลม โดยใช้ผ้าชุบน้ำสมุนไพรมาถูเบาๆ หรือถูไปมา	อุษา กลิ่นหอม (๒๕๕๒)
๒๓.	สว่าย	สง หรือ หย่ง เช่น สงข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้วเทลงในถาดหรือในกระโอบม เรียกว่า สว่ายเข้า (ปรีชา พิณทอง. ๒๕๓๒ : ๗๕๗)	วิณา วิสเพ็ญ (๒๕๕๐)
๒๔.	สว่ายหน้า	นำน้ำสมุนไพรไปล้างหน้า	อุษา กลิ่นหอม ๒๕๕๒)
๒๕.	สี	นำสมุนไพรห่อผ้าขาวแล้วมาถูร่างกายของคนป่วยแรง ๆ	อุษา กลิ่นหอม ๒๕๕๒)/ วิณา วิสเพ็ญ (๒๕๕๐)
๒๖.	การอบ	การนำสมุนไพรไปต้มอบด้วยไอน้ำ	สมบัติ ประภาวิชา และคณะ (๒๕๔๖)
๒๗.	การอุด	เอาสมุนไพรไปแปดแล้วนำมาอุดที่บริเวณบาดแผล	สมบัติ ประภาวิชา และคณะ (๒๕๔๖)
๒๘.	อาบ	ต้กน้ำราดบนตัวของผู้ป่วย	อุษา กลิ่นหอม(๒๕๕๒)/ วิณา วิสเพ็ญ (๒๕๕๐) สมบัติ ประภาวิชา และคณะ (๒๕๔๖)
๒๙.	ฮมควัน	การอบด้วยควันสมุนไพร	สมบัติ ประภาวิชา และคณะ (๒๕๔๖)

ที่	วิธีรักษา	ความหมาย/การอธิบาย	ที่มา
๓๐.	การฮ่าย	เป็นการกรองยาเข้าไปทางปาก หรือจุมูก ให้อาออกฤทธิ์	วิณา วิสเพ็ญ (๒๕๕๐)
๓๑.	โหยย	ทำให้สมุนไพรเป็นผงแล้วใช้โรย บริเวณที่เป็นบาดแผล	อุษา กลิ่นหอม (๒๕๕๒)/ วิณา วิสเพ็ญ (๒๕๕๐)/ เชษฐา จักรไชย และคณะ (๒๕๖๐)
๓๒.	ประคบ	เอาสมุนไพรทั้งหมดมามัด รวมกันทำเป็นยาประคบ	สมบัติ ประภาวิชา และคณะ (๒๕๕๖)

ที่มา : กฤษฎา ศรีธรรมมา และคณะ. ๒๕๖๑

ตัวอย่างที่ ๑

ชื่อโรค/ชื่ออาการ ไอและเจ็บหน้าอก

สาเหตุ ไม่ระบุ

อาการ ไอไม่หยุดและเจ็บบริเวณหน้าอก

วิธีรักษา ใช้กิน

ตัวยา ประกอบด้วย

๑) ก้าม ใช้เปลือก

๒) มะพร้าว ใช้น้ำ

วิธีปรุงยา ยาไอเจ็บหัวอก เอาเปลือกก้ามตำผสมกับน้ำมะพร้าว ใช้กิน (ตำรับ
ยามบับวัดปฐมเมฆาศรี บ้านกุดลิง ตำบลร่องคำ อำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ หน้า ๖๘-๗๑
อ้างใน กฤษฎา ศรีธรรมมา, เชษฐา จักรไชย, นัยนา ประทุมรัตน์ และศรีนทร์ ทองธรรมชาติ.
๒๕๕๒ : ๘๔)

ตัวอย่างที่ ๒

ชื่อโรค/อาการ ยาไอและคะยื่อ(หืดหอบ)

สาเหตุ ไม่ระบุ

อาการ ไอไม่หยุด ระคายคอและมีอาการหืดหอบร่วมด้วย

วิธีรักษา ใช้กิน

ตัวยา ประกอบด้วย

๑) ส้มป่อย ใช้ผล

๒) ดอกพุด ใช้ราก

๓) ดอกช้อน ใช้ราก

๔) เขามวก ใช้เถา

๕) ตาปา ใช้เถา

๖) หมากแข้ง (มะเขือพวง) ใช้ราก

- ๗) หมากเขือขึ้น ใช้ราก
 ๘) ปูฮา ใช้ใบ
 ๙) เคื่อเขาฮอ

วิธีปรุงยา ให้เอาหน่วยสั้มป่อย รากพุท รากดอกซ้อน เคื่อเขามวก เคื่อตาปา รากค่าง รากเขือขึ้น คั้วยาใส่เมี่ยงกินดีฯ ใบปูฮาเป็นเหมียง เคื่อเขาฮอใส่สะพาน้อย กินดี (ตำรับยาฉบับวัดปฐมแพ่งศรี บ้านกุดลิง ตำบลร่องคำ อำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ หน้า ๖๘-๗๑ อ้างใน กฤษฎา ศรีธรรมมา, เชษฐา จักรไชย, นัยนา ประทุมรัตน์ และศรีรินทร์ ทองธรรมชาติ. ๒๕๕๒ : ๘๔)

๘.๑.๒ ใช้วิธีการรักษา ๒ แบบ วิธีการรักษาโรคบางชนิดอาจจะต้องใช้วิธีการรักษา ๒ แบบไปพร้อมๆ กัน เพื่อรักษาที่มูลเหตุของโรคหรืออาการของโรคคนป่วยที่แสดงออก ทั้งภายนอกและภายในร่างกาย ได้แก่

ที่	วิธีการรักษา	วิธีปรุงยา	แหล่งที่มา
๑.	กินและทายา	เอาสมุนไพรรูปไปต้มดื่มและใช้ทา บริเวณที่เป็นโรค	วิณา วิสเพ็ญ (๒๕๕๐)
๒.	กินและลูบท้อง	เอาสมุนไพรรูปต้มดื่มหรือทาที่ท้อง	วิณา วิสเพ็ญ (๒๕๕๐)
๓.	หย่ายาอมไว้ในปากพอยาจืดจึงกิน	เคี้ยวสมุนไพรรูปให้แหลกอมไว้ก่อนแล้วจึงกลืน	อุษา กลิ่นหอม (๒๕๕๒)
๔.	ผูกคอกและผูกแขน	นำสมุนไพรรูปมาผูกกับเชือกฝ้ายแล้วนำไปผูกคอกและผูกเหนือข้อมือ	อุษา กลิ่นหอม (๒๕๕๒)
๕.	กินและอาบ	เอาสมุนไพรรูปมาต้มแล้วใช้กิน ส่วนหนึ่งใช้อาบส่วนหนึ่ง	กฤษฎา ศรีธรรมมา, เชษฐา จักรไชย, นัยนา ประทุมรัตน์ และศรีรินทร์ ทองธรรมชาติ (๒๕๕๒)

ตัวอย่าง

ชื่อโรค/อาการ ริดสีดวง มีหนองและเลือดออกมามาก

สาเหตุ ไม่ระบุ

วิธีรักษา กิน และอาบ

ตัวยา ประกอบด้วย

- ๑) หวานไฟ ใช้ราก
 ๒) ปิปปีแดง

๓) หมาก ใช้เปลือก

๔) น้ำพังกา หรือน้ำฝนหรือน้ำค้าง

วิธีปรุงยา ให้เอารากหวานไฟ ปีบปีแดง เปลือกหมาก ใช้ในปริมาณพอๆ กัน **ต้มอาบ จักกินเพียว** ใส่ น้ำพังกา กินดี (ตำรับยาวัตปฐุมแพงศรี บ้านกุดลิง ตำบลร่องคำ อำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ หน้า ๑๙ อ้างใน กฤษฎา ศรีธรรมมา, เชษฐา จักรไชย, นัยนา ประทุมรัตน์ และศรีนทร์ ทองธรรมชาติ. ๒๕๕๒ : ๑๒๘)

๘.๑.๓ ใช้วิธีการรักษามากกว่า ๒ แบบ ในคัมภีร์ยาใบลานอีสานระบุวิธีการรักษามากกว่า ๒ แบบนี้ มักจะใช้การรักษาภายในร่างกายและใช้การรักษาอาการที่ปรากฏภายนอกในร่างกายตลอดจนการรักษาด้วยเวทมนต์คาถา เพื่อช่วยในการรักษาอาการทางจิตใจ เพื่อให้ยามีพลังอำนาจในการรักษาโรคให้คนป่วยหายจากโรคเร็วขึ้น ดังตาราง ๔.๑๑

ตารางที่ ๔.๑๑ แสดงตัวอย่างวิธีรักษาคนป่วยมากกว่า ๒ แบบ

๑) อยู่กรรม	วิธีการรักษา ได้แก่ ๑) การย่างไฟ ด้วยนอนบนแคร่ไม้ไผ่ ปูด้วยใบตองเหนื่อเตาไฟ ๒) ต้มน้ำยาสมุนไพรร้อน ๓) อบตัวด้วยไอน้ำ ๔) ทาตัวด้วยขมิ้น ๕) อาบน้ำด้วยยาแช่หรือผสมยา ๖) อยู่ในที่เหมาะสม ๗) ไม่ไปสนทนากับบุคคลอื่น	สาเหตุ ๑) สตรีคลอดบุตรแล้วเสียเลือดมาก ๒) คนป่วยตกต้นไม้ ๓) ประสบอุบัติเหตุที่เสียเลือดมาก ๔) โรคมะเร็ง ๕) คนป่วยมีอาการอ่อนเพลียและสุขภาพอ่อนแอ	(อุษา กลิ่นหอม (๒๕๕๒)/วิภา วิสเพ็ญ (๒๕๕๐)/เชษฐา จักรไชย และคณะ (๒๕๖๐)
๒)	๑) ใช้ยาทา ๒) กินยา ๓) อาบยา	โรคอุปทม (กามโรคของบุรุษ)	เสาวภา พรสิริพงษ์ และคณะ (๒๕๔๑)
๓)	๑) ใช้ยาทา ๒) ยากิน ๓) พิธีกรรม	รักษาโรคสะดวงโคย (ริดสีดวงอวัยวะเพศชาย)	กฤษฎา ศรีธรรมมา และคณะ (๒๕๕๒)

ที่มา : กฤษฎา ศรีธรรมมา และคณะ. ๒๕๖๑

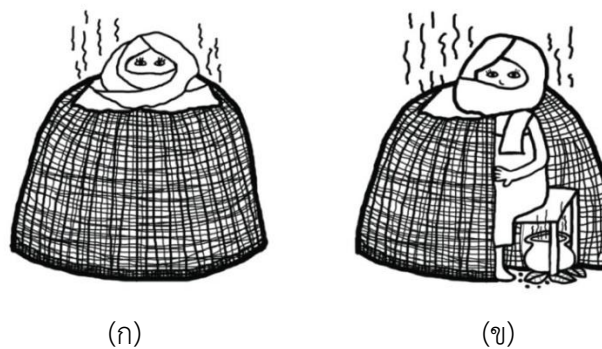

ภาพที่ ๔.๑ แสดงการนอนอย่างไฟ (อยู่ไฟ) หลังจากสตรีคลอดบุตร
ที่มา : กฤษฎา ศรีธรรมา และคณะ. ๒๕๖๑

ภาพที่ ๔.๒ (ก) แสดงการอบสมุนไพรของสตรีหลังคลอดบุตรแบบโบราณด้วยการใช้สุมไม้เพื่อใช้
ไอน้ำร้อนช่วยขับเหงื่อและน้ำคาวปลา (ของเสีย/พิษ) ออกจากร่างกาย
(ข) แสดงอุปกรณ์ประกอบวิธีการอบสมุนไพรด้วยไอน้ำด้วยการใช้สุมไม้แบบโบราณ
(หม้อดิน)
(ค) แสดงอุปกรณ์ประกอบวิธีการอบสมุนไพรด้วยไอน้ำด้วยการใช้สุมไม้แบบ
ปัจจุบัน (หม้อหุงข้าว)

ที่มา : กฤษฎา ศรีธรรมา และคณะ. ๒๕๖๑

ภาพที่ ๔.๓ (ก) แสดงการอบสมุนไพรแบบสุมไม้ การใช้ผ้าคลุมศีรษะและใบหน้าจะช่วยให้
ใบหน้าผ่องใสปราศจากสิว ผ้า
(ข) แสดงอุปกรณ์ภายในสุมไม้

ที่มา : กฤษฎา ศรีธรรมา และคณะ. ๒๕๖๑

ตัวอย่างที่ ๑**ชื่อโรค/ชื่อลักษณะอาการ อุปทม**

สาเหตุ เกิดจากการติดเชื้อโรคจากการมีเพศสัมพันธ์

อาการ ชัดเบาคือปัสสาวะไม่ออก ปวดท้องน้อย ถ้าเชื้อโรคขึ้นหัวจะมีอาการปวดหัว ถ้าพิษขึ้นตาจะทำให้ตามัวจนมีตบอด

วิธีการรักษา ใช้กิน ทา และอาบ

ตัวยา ประกอบด้วย

๑) กาฝากที่ต้นลูกพุดแดง ๑ กำมือ (ใช้ทั้งใบและกิ่ง จะเป็นกิ่งอ่อนหรือกิ่งแก่ก็ได้)

๒) กาฝากที่ต้นลุมพุกขาว ๑ กำมือ

๓) หญ้าแพรก ใช้หัว ๑ กำมือ

๔) พังพวยแดง ๑ กำมือ

๕) หนอนตายหยาก ใช้ราก ๓ ราก ยาวรากละ ๓ ซ้อมือ หรือเท่ากับ ๑ นิ้วมือ

วิธีปรุงยา เอากาฝากที่ต้นลูกพุดแดง ๑ กำมือ (ใช้ทั้งใบและกิ่งไม้ จะใช้กิ่งอ่อนหรือกิ่งแก่ก็ได้) กาฝากที่ต้นลุมพุกขาว ๑ กำมือ หัวหญ้าแพรก ๑ กำมือ พังพวยแดง ๑ กำมือ รากหนอนตายหยาก ๓ ราก ยาวรากละ ๓ ซ้อมือหรือเท่ากับ ๑ นิ้วมือ (รากหนอนตายหยากใส่ปริมาณมากกว่านี้จะเป็นอันตรายเพราะเป็นยาเบื่อ) ใช้เป็นยาฆ่าเชื้อ อนึ่ง ถ้าเป็นผลตามตัว ให้เพิ่มรากหนอนตายหยากอีกเท่าตัวสำหรับอาบและทาโดยเฉพาะ เอายาทั้งหมดไปต้มกินได้ตามความต้องการไปจนกว่ายาจืด กินติดต่อประมาณ ๒ หม้อๆ ละ ๔ วันก็หาย (ตำรับยา หมอเคน ลาวงค์ อ่างโน เสาวภา พรสิริพงษ์, พรทิพย์ อุศุภรัตน์ และเพ็ญญา ทรัพย์เจริญ. ๒๕๔๑ : ๘๙)

ตัวอย่างที่ ๒**ชื่อโรค/อาการ ชะดวงโคย (ริดสีดวงอวัยวะเพศชาย)**

สาเหตุ ไม่ระบุ

อาการ ไม่ระบุ

วิธีการรักษา ใช้กิน ใช้รมควัน และพิธีกรรม

ตัวยา ประกอบด้วย

๑) กระจาย ใช้ราก

๒) โคนทาหรือโคนทาหรือคนทา ใช้ราก

๓) ผักอีเล็ด (ชะพู)

๔) ยาหัว

อุปกรณ์ในการประกอบพิธีกรรม ได้แก่

๑) หม้อ (หม้อดิน)

๒) ชัน ๕

๓) ค่าคายหรือใช้บูชาครู มีดังนี้

๓.๑) เงิน ๑ บาท และ ๑ เฟื้อง

๓.๒) ผ้าขาว ๑ ผืน

๓.๓) เหล้าขาว ๑ ขวด

๓.๔) ไข่ ๑ ฟอง

วิธีปรุงยา ให้เอารากกระจาย รากโกนทา ผักอีเล็ด ยาหั่ว อ้อยดำ ต้มกิน ๑ หม้อ ต้มรวมวัน ๑ หม้อ จะหายดี พร้อมกันนี้ให้แต่งขันธ ๕ และคยาบูชาครูด้วย เงิน ๑ บาท ๑ เฟื้อง ผ้าขาว ๑ ผืน เหล้าขาว ๑ ขวด และไข่ ๑ ฟอง (ตำรับยาฉบับวัดบ้านโกทา ตำบลพระธาตุ อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม หน้า ๓๑ อ้างใน กฤษฎา ศรีธรรมมา, พิษณุ เข้มพิลา และศรีรินทร์ ทองธรรมชาติ. ๒๕๕๒ : ๑๐๒)

วิธีการรักษาโรคดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่าหมอยาพื้นบ้านอีสานใช้วิธีการรักษาโรคทั้งภายในด้วยการกินยาต้มและใช้ยารักษาอาการที่แสดงภายนอกร่างกายด้วยการรวมควน ประกอบกัน ส่วนการใช้คาถาและพิธีกรรมที่ใช้ ได้แก่ ขัน (ขันธ ๕) ใช้บูชาครูเป็นการใช้ความเชื่อในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นพลังอำนาจเชื่อว่าจะช่วยเสริมให้การรักษาได้ผลดีขึ้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับชนิดของโรคและระดับอาการป่วยแต่ละคนที่เป็น

เป็นที่น่าสังเกตว่า วิธีการรักษาที่ปรากฏในคัมภีร์ยามีหลากหลาย ส่วนใหญ่มักจะใช้วิธีการรักษาด้วยการกินยาต้มสมุนไพร กินยาฝน และการใช้ยาทา

ตอนที่ ๒ การใช้สำนวนศาสตร์การแพทย์พื้นบ้านอีสาน

จากการสังเคราะห์งานวิจัยและการศึกษาการใช้สำนวนศาสตร์การแพทย์พื้นบ้านอีสานในอดีตที่ปรากฏในคัมภีร์ยาโบราณ มีการใช้สำนวนได้ ๙ ลักษณะ ได้แก่

๑. สำนวนแสดงลักษณะอาการของโรค ในคัมภีร์ยาโบราณอีสานมีสำนวนบอกลักษณะอาการของโรคนี้เป็นลีลาการใช้ถ้อยคำเพื่อให้หมอยาพื้นบ้านจดจำอาการของโรคแต่ละชนิดได้อันจะเป็นประโยชน์ต่อการวินิจฉัยโรค ดังตัวอย่างในตารางที่ ๔.๑๒

ตารางที่ ๔.๑๒ แสดงตัวอย่างสำนวนแสดงอาการของโรค

สำนวน	ความหมาย
ผอมแห้งแรงน้อยพุงโรกันปอด	อาการของโรคซาง (ตานขโมย) ผู้ป่วยจะมีอาการผิวเหลือง ผอมแห้ง หัวโต พุงโรกันปอด (ก้นลึบ) เหงื่อออกทั้งศีรษะ มีกลิ่นเหม็นสาบ ลิ้นขาวเป็น ละเอียด ฟาก กระพุ้งแก้มหรือเพดานเป็นแผล เป็นเม็ด พองขาว มีไข้ เจ็บคอ ไอ กระจายน้ำ บางรายท้องเสีย ลงท้อง ถ่ายอุจจาระกะปริบกะปรอย ถ่ายเป็นสีเหลืองเป็น ฟองเหมือนดอกกะหล่ำ
เกิดการผิตน้ำ/ผิตน้ำผิตฝน	สิ่งที่ต้องระวังหรือสิ่งต้องห้ามของคนป่วย หากไม่ดูแล สุขภาพให้หายดีเสียก่อน จะทำให้อาการของโรคเก้กำเริบ ขึ้นอีกหรือทำให้อาการอาการอื่นๆ แทรก เช่น เมื่อฝนตก คนป่วยไปตากฝนทำให้โรคกำเริบหนักขึ้น รับประทาน อาหารที่แสลงโรค
ไฟลามโกน	อาการของโรคที่ปรากฏเห็นได้จากภายนอกร่างกายเมื่อ ร่างกายโดนน้ำเพียงเล็กน้อยอาการภายนอกจะเลื่อนหายไป (หลบเข้าไปข้างใน)
ไข้กลับ	อาการไข้ยังไม่หายสนิทหรือยังไม่หายขาดแล้วไปกินของ ผิด สำแดง (คะลำ/ชะลำ)หรือไปอาบน้ำ ทำให้ไข้กลับมาเป็นอีก
ไข้หมากไม้ป่า	ไข้จับสั่นหรือไข้มาเลเรีย สาเหตุเกิดจากยุงก้นปล่องกัด อาการคนป่วยจะมีไข้สูงหนาวจัด มักเกิดกับคนที่อาศัยใกล้ กับป่า หรือสถานที่มียุงชุม (ไข้หมากไม้ป่าเป็นไข้หมากไม้ ชนิดหนึ่ง)
ไข้ผิตน้ำ	อาการของคนป่วยที่เคยเป็นไข้หมากไม้ เมื่อรักษาหายแล้ว กลับมาเป็นไข้กำเริบอีกทั้งคนป่วยจะมีอาการหนักหรือรุนแรง กว่าเดิม

ที่มา : ฤกษ์ฤกษ์ ศิริธรรม และคณะ. ๒๕๖๑

ตัวอย่าง

ชื่อโรค ไข้หมากไม้ หรือไข้ผิตน้ำ (ไข้รากสาด)

วิธีปรุงยา ใช้รากเหมือดใบมน รากเหมือดเลือด รากเหมือดโสด รากเหมือด คนขาว รากเหมือดคนดำ รากเหมือดปลาชิว อย่างละ ๑ ส่วน ฝนเข้ากับยาแก้ไข้รากสาดใหญ่ และยาหลัก กินต่างน้ำ (กินได้ทุกเวลาตามต้องการ) ให้ระวังอย่าให้เกิดการผิตน้ำ อาการจะ กำเริบ (เคน ลาวงศ์ อ่างโน เสาวภา พรสิริพงษ์, พรทิพย์ อุกุภรัตน์ และเพ็ญญา ทวีทรัพย์เจริญ. ๒๕๔๑ : ๘๒-๘๓)

สำนวนที่ว่า **เกิดการผิตน้ำ** กรณีโรคไข้มากไม้หรือไข้มิตน้ำ (ไข้มากสาต) สิ่งที
ควรรระวังจะทำให้ผิตไข้มหรืออาการของโรคจะกำเริบหนักขึ้น อาจเสียชีวิตได้ ได้แก่

- ๑) ห้ามให้น้ำเกลือจะทำให้ผิตไข้ม
- ๒) ห้ามเอาผ้าชุบน้ำเช็ดตัวจะผิตไข้ม
- ๓) ห้ามกินของแสดง เช่น ถั่วทุกชนิด เป็นต้น

๒. สำนวนทีเกี่ยวกับอาการสมดุคของร่างกาย สำนวนประเภทนี้เกิดจาก
ความเชื่อเรื่องร่างกายของมนุษย์ประกอบด้วยขันธ ๕ กล่าวคือ พุทธศาสนิกชกกลุ่มหนึ่งเชื่อว่า
มนุษย์ประกอบด้วยส่วนต่างๆ ๕ กอง ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ
ถ้าร่างกายเสียส่วนใดส่วนหนึ่งหรือขาดสมดุคจะส่งผลกระทบต่อไปยังธาตุทั้ง ๔ ได้แก่ ธาตุลม
ธาตุไฟ ธาตุดิน และธาตุน้ำ ก่อให้เกิดโรคหรืออาการเจ็บป่วยได้ ดังตารางที ๔.๑๓

ตารางที ๔.๑๓ แสดงสำนวนทีมีที่มาเกี่ยวกับอาการสมดุคของร่างกายทีปรากฏในคัมภีร์ยา
ไบลานอีสาน

สำนวน	ความหมาย
ธาตุลัม	ร่างกายไม่มีกำลัง ถ้าเป็นเวลานาน (๔-๕ ปี) จะก่อให้เกิดเป็นโรคทีอวัยวะ เสื่อม เช่น โรคเสื่อมสมรรถภาพทางเพศ โรคอัมพฤกษ์ โรคอัมพาต เป็นต้น ในบางรายอาจส่งผลให้ผู้ป่วยเสียชีวิตได้
ธาตุพิการ	การเสียสมดุคของร่างกาย เกิดอาการอ่อนเพลีย ไม่มีแรง เกิดจากการ เปลี่ยนแปลงของอากาศมีผลทำให้ร่างกายปรับตัวไม่ทัน โดยเฉพาะธาตุน้ำ ธาตุลมและธาตุไฟ
ยาล้อมลูก	ยาบำรุงร่างกายให้สมบุรณ์แข็งแรง เป็นยาบำรุงธาตุสำหรับสตรีมีครรภ์ ป้องกันการแท้งบุตร
อยู่กรรม	การดูแลรักษาสุขภาพของสตรีคลอดบุตรใหม่ ทั้งในเรื่องของการปฏิบัติตัว ตลอดจนเรื่องอาหารการกินของสตรี ช่วยปรับธาตุให้สมดุค การอยู่ในที อันเหมาะสม รักษาสุขภาพจิตให้ดี (อุษา กลิ่นหอม. ๒๕๕๒ : ๔๓, ๕๘)

ที่มา : ฤชญา ศรีธรรมมา และคณะ. ๒๕๖๑

ตัวอย่าง

ชื่อโรค/ชื่ออาการ/ชื่อยา ยาล้อมลูก

สาเหตุ สตรีมีครรภ์สุขภาพไม่สมบุรณ์แข็งแรง ทำงานหนัก หรือทารกในครรภ์
ไม่สมบุรณ์

วิธีรักษา กินยา

วิธีปรุงยา ยาล้อมลูก เอาฮากยานาง ผักตำนิน ฮากผักหวาน ก้านตรง

ฮากหญ้าขัดมอน ฝนกิน (ตำรายาฉบับวัดบ้านดอนยม ตำบลท่าขนอย อำเภอกันทรวิชัย
จังหวัดมหาสารคาม ลานที ๑ หน้า ๒ ปรึวรรตโดย อภิชาติ จันนาเวช)

๓. **สำนวนที่เกี่ยวข้องกับอาการที่เกิดกับอวัยวะเพศ** ในคัมภีร์ยาโบราณมีสำนวนที่เกี่ยวข้องกับเพศ อาการของโรคทางเพศบกพร่อง หรืออาการเสื่อมสมรรถภาพทางเพศของบุรุษ เช่น อาการปวดส่ายหำ เป็นสำนวนที่ปรากฏในคัมภีร์ยาโบราณอีสาน หมายถึง อาการปวดของโรคไส้เลื่อน นอกจากนี้ยังมีสำนวนที่เกิดใหม่ที่หมอยาพื้นบ้านอีสานตั้งขึ้นเพื่อบอกถึงสรรพคุณของยา ได้แก่ นกเขาไม่ขัน โตไม่รู้ลุ่ม ฯลฯ ดังตัวอย่างในตารางที่ ๔.๑๔

ตารางที่ ๔.๑๔ แสดงตัวอย่างการใช้สำนวนที่เกี่ยวข้องกับเพศหรืออาการของโรคทางเพศของบุรุษ

สำนวน	ความหมาย
นกเขาไม่ขัน	อวัยวะเพศชายไม่แข็งตัว เสื่อมสมรรถภาพทางเพศ
โตไม่รู้ลุ่ม	ยาบำรุงร่างกายแก้ไขอวัยวะเพศชายให้แข็งตัว มีพลังทางเพศชายมาก
สาวน้อยตกเตียง	ยาบำรุงร่างกาย แก้ไขอวัยวะเพศชายให้แข็งตัว มีพลังทางเพศชายมาก
ม้ากระที่บโรง	ยาบำรุงร่างกาย แก้ไขอวัยวะเพศชายให้แข็งตัว มีพลังทางเพศชายมาก
ปวดส่ายหำ	ไส้เลื่อน ปวดอวัยวะเพศชาย ปวดลึกลูกกลมไปถึงท่อปัสสาวะและลูกอัณฑะ เป็นต้น
ลึงค์ใหม่ใหญ่ยาว	ยาที่ช่วยให้อวัยวะเพศชายมีขนาดที่ใหญ่ขึ้นเสมือนได้อวัยวะเพศใหม่ แข็งแรงหรือมีสมรรถภาพทางเพศดี เชื่อกันว่าหากชายใดมีอวัยวะเพศใหญ่และยาวกว่าปกติจะทำให้คู่สมรสมีความสุขทางเพศ

ที่มา : กฤษฎา ศรีธรรมมา และคณะ. ๒๕๖๑

ตัวอย่างที่ ๑

ชื่อโรค ไส้เลื่อนสำหรับบุรุษ

อาการ ปวดส่ายหำ

วิธีรักษา กินยาต้ม

ตัวยา ประกอบด้วย

๑) แก่นแดงที่มีเคือต่างจับเป็นกาฝาก ๑ กำมือ

๒) ยาหั่ว ๑ กำมือ

๓) ใบตำ ๙ ใบ

วิธีปรุงยา เอาแก่นแดงที่มีเคือต่างจับ ยาหั่ว อย่างละ ๑ กำมือ และใบตำ ประมาณ ๙ ใบ มาต้มกิน (ตำรับยาหมอเคน ลาวงศ์ อ่างใน เสาวภา พรสิริพงษ์, พรทิพย์ อุศุภรัตน์ และเพ็ญนภา ททรัพย์เจริญ. ๒๕๔๑ : ๙๔-๙๕)

ตัวอย่างที่ ๒

ชื่อยา ยาลึงคี่ใหญ่ยาว

วิธีการรักษา ใช้น้ำทาอวัยวะเพศชาย

ตัวยา ประกอบด้วย

๑) ปลาปักเป้า

๒) ปลิงตัวใหญ่

๓) น้ำมันงา

วิธีปรุงยา ยาลึงคี่ใหญ่ยาว ให้เอาปลาปักเป้ากับปลิงโตใหญ่ ๒ นั้น มาฟัก (สับให้แหลก) คลุกใส่น้ำมันงาเป็นน้ำทาทั่วทั้งใหญ่ยาวแล (ตำรับยาฉบับบ้านดอนยม ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ลานที่ ๓๑ หน้า ๑ อ่างใน วิद्या วิสเพ็ญ. ๒๕๔๘ : ๒๐๐)

๔. ส่วนวนที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ในคัมภีร์ยาโบราณอีสานมีส่วนวนที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ความศรัทธา การแสดงความเคารพ ดังตารางที่ ๔.๑๕

ตารางที่ ๔.๑๕ แสดงตัวอย่างส่วนวนที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อที่ปรากฏในคัมภีร์ยาโบราณอีสาน

ส่วนวน	ความหมาย
๑. ยกครู	พิธีการแสดงความเคารพต่อครูแพทย์ (ชีวกโกมารภัจจ์และครูคนปัจจุบันที่ถ่ายทอดวิชาการแพทย์พื้นบ้านอีสาน) ที่ผู้เรียนมอบตัวเป็นศิษย์ รวมทั้งการแสดงความเคารพเจ้าของตำรายาการแพทย์ดั้งเดิม ก่อนการรักษาด้วยจัดทำบายศรี ๑ คู่ รูป ๓ ดอก เทียน ๕ คู่ และเงิน ตามที่ครูกำหนด (เคน ลาวงศ์ อ่างใน เสาวภา พรสิริพงษ์, พรทิพย์ อุศุภรัตน์ และเพ็ญญา ททรัพย์เจริญ. ๒๕๔๑ : ๒๙)
๒. วันแข่งกำลังดี	ฤกษ์ยามที่เหมาะสมที่จะได้พืชสมุนไพรที่มีฤทธิ์ดี ช่วยให้การรักษาได้ผลเร็วขึ้น ดังคำกล่าวที่ว่า การเก็บยาต้องเก็บในอังคารข้างขึ้นเป็นวันแข่งกำลังดี หรืออาจเก็บได้ในวันพฤหัสบดีเพราะเป็นวันบรมครู
๓. วิชิตั้งธาตุหนุนธาตุ	ทฤษฎีธาตุทั้ง ๔ ในการวินิจฉัยโรค
๔. การปรุงยาประชุมธาตุ	เมื่อคนป่วยเกิดธาตุพิการหมอยาพื้นบ้านจะพิจารณาจากอาการคนไข้ เป็นหรือแสดงอาการเด่นชัด โดยทั่วไปแล้วธาตุดินไม่ค่อยมีปัญหา ธาตุพิการส่วนมากมักจะเป็นธาตุลม ธาตุไฟ ผิวของคนขาดธาตุน้ำ จะเป็นคนผิวแห้งแห้งเหมือนคนขาดโปรตีน (เคน ลาวงศ์ อ่างใน เสาวภา พรสิริพงษ์, พรทิพย์ อุศุภรัตน์ และเพ็ญญา ททรัพย์เจริญ. ๒๕๔๑ : ๔๖)
๕. แต่งแก้เสียเคราะห์บูชาโชค	การประกอบพิธีกรรมการแก้ไขความเคราะห์ร้ายหรือโชคร้ายและพิธีบูชาเอาความโชคดีมาแทน

สำนวน	ความหมาย
๖. ถูกคุณถูกของผีเข้า	อาการของคนป่วยที่ชาวบ้านเชื่อว่าถูกคุณไสยศาสตร์ (มนต์ดำ) และอาการที่ถูกผีเข้าสิงร่างหรือถูกผีกระทำ
๗. กินผิดที่	การรับประทานอาหารผิดโรคทำให้ร่างกายเกิดผิดสำแดง ทำให้อาการของโรคกำเริบขึ้นขั้นรุนแรงอาจเสียชีวิตได้ (เสาวภา พรศิริพงษ์, พรทิพย์ อุศุภรัตน์ และเพ็ญญา ททรัพย์เจริญ. ๒๕๔๑ : ๓๐)
๘. กำลั้งข้างสาร	มีร่างกายที่แข็งแรงและมีพลังกำลั้งมาก
๙. โรคด้อยซี่ (โรคริดสีดวงลำไส้ใหญ่)	สาเหตุเกิดจากท้องเสีย ท้องผูกเป็นประจำ หรือคนป่วยชอบกินของจุกจิกหรืออาหารสุกๆ ดิบๆ อาการปวดท้อง ท้องเสียอย่างรุนแรงหรืออาหารที่กินเข้าไปไม่ย่อยเมื่อถ่ายออกมาก็ยังคงสภาพเป็นอาหารชนิดนั้นอยู่

ที่มา : กฤษฎา ศรีธรรมมา และคณะ. ๒๕๖๑

ตัวอย่าง

ชื่อโรค ด้อยซี่ (ภาษาไทยภาคกลางเรียกว่า โรคริดสีดวงลำไส้ใหญ่)

วิธีการรักษา กินยาผสม

ตัวยา ประกอบด้วย

๑) ผักกาดหัว ๑ หัว

๒) น้ำผึ้ง ๑/๒ ส่วน

วิธีปรุงยา ให้เอาผักกาดหัว ๑ หัว แกะเปลือกออกแล้วหั่นบางๆ โขกให้ละเอียด คั้นเอาน้ำได้เท่าไรให้ผสมน้ำผึ้ง ๑/๒ ส่วน กินให้หมดครั้งเดียวแล้วจึงทำใหม่ ให้กินหลังอาหารวันละ ๓ ครั้ง กินติดต่อกันภายใน ๖-๗ วัน (ตำรับยาหมอเคน ลาวงศ์ อ่างใน เสาวภา พรศิริพงษ์, พรทิพย์ อุศุภรัตน์ และเพ็ญญา ททรัพย์เจริญ. ๒๕๔๑ : ๑๐๗)

๕. สำนวนที่กล่าวถึงสรรพคุณของยา ค่าตอบแทนของหมอพื้นบ้าน ดังตารางที่

๔.๑๖

ตารางที่ ๔.๑๖ แสดงตัวอย่างสำนวนที่กล่าวถึงสรรพคุณของยา ค่าตอบแทนของแพทย์พื้นบ้าน

สำนวน	ความหมาย
๑. ให้เงิน ๗ หมอแล	ยารักษาโรคนานนี้ได้ผลดีเยี่ยม เสมือนมูลค่าของการรักษาราคาสูง เทียบเท่ากับค่าบูชาครูหมอพื้นบ้าน ๗ คน
๒. คาย ๔๐๐	ค่าบูชาครูด้วยจำนวนเงิน ๔๐๐ บาท ยานี้ใช้รักษาผู้ป่วยได้ผลดีมาก
๓. เงิน ๑๐๐ บาท	ค่าบูชาครูด้วยเงิน ๑๐๐ บาท ยานี้ใช้รักษาผู้ป่วยได้ผลดี
๔. ค่าคายทอง ๑ บาท	ยามีราคามีมูลค่าสูงมากเสมือนว่ายานี้มีสรรพคุณดีมาก ใช้รักษาโรคได้ผลดีมาก
๕. แพงคำฮ้อย	สรรพคุณยานี้มีมูลค่ามาก คุณภาพหรือสรรพคุณของยาดีมาก รักษาคนไข้ได้ผลดีมาก

ตัวอย่าง

ชื่อโรค มะเร็งเชิง

วิธีรักษา กินยา

วิธีปรุงยา ต้มยา

พาก ๑ ยาโทน เอาฮากพวงพี ยาหั่ว อ้อยดำ ต้มกินดี **กาย ๔ ฮ้อย** (ตำรับยาวัตท่าม่วง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เล่ม ๑ ลำดับที่ ๗๘ อ่างใน ชวนากร จันทาเวช, ปวีรบรรต.)

๖. จำนวนที่เกี่ยวข้องกับสมุนไพร มี ๒ ประเภท ได้แก่

๖.๒ จำนวนทั่วไป ได้แก่

น้ำมวกแต่น้ำท่าแต่ มีความหมาย ๒ ประการ ได้แก่

ประการแรก น้ำมวกแต่น้ำท่าแต่ หมายถึง การใช้น้ำแช่ข้าวบ้างและน้ำจากทำน้ำในแม่น้ำหรือลำคลองบ้างรวมๆ กัน หมอยาพื้นบ้านอีสานบางคนเชื่อว่าน้ำจากทำน้ำ (แหล่งน้ำธรรมชาติ) เมื่อนำมาเข้ายาเป็นน้ำกระสายยาจะทำให้ยามีฤทธิ์ดี

ประการหลัง น้ำมวกแต่น้ำท่าแต่ หมายถึง การใช้น้ำแช่ข้าวและน้ำสะอาด คนโบราณเมื่อมีผู้มาเยี่ยมเยือนมักจะกล่าวแก่บุตรหลานว่า เอน้ำเอาท่ามาทำให้พื้นกินแทน (หมอทองสา เจริญตา. ๒๕๖๐ : สัมภาษณ์)

ตัวอย่าง

ยาสมฆ่าแม่เฮ็ง ให้เอาหัวก้วยน้อย ๑ ฮากส้มลม ๑ หุนแป ๑ **น้ำมวกแต่น้ำท่าแต่** ต้มสมแลฯ (อภิชาติ จันทาเวช. ปวีรบรรต. คัมภีร์ยาวัตมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เล่ม ๒ หน้า ๔๖/ฉบับที่ ๑ ลานที่ ๓๗ หน้า ๑)

ผักเบี้ยเพาะดีออก หมายถึง เมล็ดพันธุ์ผักที่เพาะเมล็ดพึ่งแตกยอดผลิบเหมือนเมล็ดข้าวงอก เมล็ดทานตะวันงอกจะได้ยาที่มีฤทธิ์ดี ดังข้อความที่ว่า

เป็นมะเฮ็งลาม **เอาผักเบี้ยเพาะดีออก** เกี่ยวดำ เอาเปือกกุ่มกง ๑ หมากฟัก ๑ อ้อยดำ ๑ ข้าวเจ้า เอน้ำใส่เดือนเป็นน้ำดำใส่น้ำทอง ๑ ดี (สัญญา วุฒิสาร และณรงค์ศักดิ์วารินทร์, ปวีรบรรต. คัมภีร์ยาวัตมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๔ ลานที่ ๓หน้า ๒ /เล่ม ๑ หน้า ๑๔๓)

๖.๒ จำนวนปริศนา การใช้จำนวนปริศนาในคัมภีร์ยาโบราณอีสาน หากไม่มีครุคอยชี้แนะเฉลยคำตอบจึงเข้าใจได้ยาก การใช้จำนวนปริศนาในคัมภีร์ยาโบราณอีสาน มีจุดมุ่งหมาย ๒ ประการ ได้แก่

ประการแรก การใช้ปริศนาคำทายเพื่อชวนให้ผู้เรียนให้คิดวิเคราะห์สังเกตลักษณะเด่นของสมุนไพรแต่ละชนิด เนื่องจากสมุนไพรในตำรับยาในศาสตร์การแพทย์แผนไทยหรือแพทย์พื้นบ้านอีสานมีจำนวนมาก การใช้จำนวนปริศนาคำทายจะเป็นประโยชน์ต่อการจดจำชื่อสมุนไพร ลักษณะของสมุนไพร และแหล่งที่เกิดของสมุนไพรแต่ละชนิด

ประการหลัง การใช้สำนวนปริศนาเพื่อเป็นลิขสิทธิ์ทางปัญญาเพื่อป้องกันการนำเอาตำรับยาไปใช้โดยไม่ขออนุญาต

ตารางที่ ๔.๑๗ แสดงสำนวนปริศนาที่ปรากฏในคัมภีร์ยาโบราณและปรากฏในตำราแพทย์แผนไทย

ชื่อปริศนา	ชื่อตัวยาตามตำรับแพทย์แผนไทย	ชื่อสมุนไพรภาษาถิ่นอีสาน
๑. กาบินหนี	โคกกระสุน	
๒. ตอกบ่เข้า	กระท้อน	หมากต้อง
๓. ป่าชำหมอง	ชันทองพญาบาท	
๔. จรดธรณี	ปลาไหลเผือก	
๕. ตีไม้แตก/ชี้ข้างฮั่ว	ชี้เหล็ก	ชี้เหล็ก
๖. ปิดตาฤๅษี	ตาไม้ไผ่	ตาไม้ไผ่
๗. ไร่ธรรณี	หญ้าแห้วหมู	หัวหญ้าแห้วหมู
๘. โป่งมดง่าม	หนอนตายหยาก (รากหนอนตายหยากนี้ห้ามกินเด็ดขาดเพราะกินแล้วตาย) (ภูมิปัญญาชาวบ้านใช้พิชรักษาพิษ)	
๙. พาดง่าไม้/พาดยอดไม้	บอระเพ็ด	เคี้ยกฮอ
๑๐. หมอยยายชี/ หมอยหีสาวแก่	หนวดฤๅษี	
๑๑. หียายตัว		ส้มโฮง
๑๒. กะดอตาเถน	วงตาล	
๑๓. สุกในดิน	ขมิ้น	เข้าหมื่น
๑๔. พญามีฤทธิ์		
๑๕. นनावเดือนห้า		
๑๖. เก้านางนี้		

ที่มา : กฤษฎา ศรีธรรมมา และคณะ. ๒๕๖๑

๗. สำนวนที่เกี่ยวข้องกับการปรุงยา การปรุงยามีความสำคัญมากในการรักษาคนไข้ให้เหมาะสมกับโรคหรืออาการที่เป็น สำนวนที่เกี่ยวข้องกับการปรุงยา เช่น

การตัดยา หมายถึง การแต่งรสรยาหรือแต่งสีให้น่ากินขึ้น (หมอบัวพันธุ์ วมะพุทธา. ๒๕๖๐ : สัมภาษณ์) ในกรณีที่ใช้ยาหลายชนิดมาผสมกันหลายชนิด คัมภีร์ยาโบราณอีสานใช้สำนวนสั้นๆ ระบุว่าตัวยาชนิดใดใช้ตัดยากับตัวยาชนิดใด เนื่องการจัดยาของชาวอีสานเป็นยาชุดคือมีสมุนไพรหลายชนิดรวมกัน ชาวบ้านเรียกว่า ยาชุม บางชนิดมีรสฝาด

รสขม รสขื่น กลิ่นเหม็น คนไข้บางคนอาจจะกินยาลำบาก หมอยาพื้นบ้านบางคนจึงใช้สมุนไพรบางชนิดเข้าไปตัดยา บางชนิดมีพิษการตัดยาจะช่วยลดพิษลง นอกจากยาที่นำมาตัดกับตัวยาสำคัญแล้ว ตัวยานำมาตัดยาบางชนิดยังมีสรรพคุณเป็นยาเสริมหรือปรุงกลิ่น ปรุงรสยา ทำให้ยามีฤทธิ์ดีขึ้น ดังข้อความที่ว่า

ยาต้ม ยากินแล ฮากหมากเกือ ๑ ไม้แดง ๑ หัวข่า ๑ **อันนี้ยาตัดฮากยาหัว**
(ชวนากร จันทาเวช, ปรีวรรต. ตำรับยาวัตท่าม่วง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เล่ม ๑ หน้า ๒๘๘)

หมอพื้นบ้านอีสานบางคนใช้ภาษาการปรุงยารวมหลายชนิดและยาผสมยาเข้ากันได้ชื่อว่า **ยามันส์กันดี** คนป่วยจะรับประทานยาได้ง่ายขึ้น

๘. สำนักที่เกี่ยวข้องกับพุทธธรรม ในคัมภีร์ยาโบราณอีสานมีสำนักที่มีที่มาจากความเชื่อและศรัทธาในพุทธศาสนา ซึ่งพุทธศาสนิกชนบางคนเชื่อในพลังศรัทธาในพระพุทธศาสนาว่าจะมีพลังอำนาจในการตรวจดูสาเหตุของโรคหรือช่วยในการวินิจฉัยโรคได้ เช่น

ธรรมส่อง (ธรรมส่องดู) ส่องในน้ำก็เห็นปลา ส่องในนาก็เห็นข้าว ส่องในเป่าก็เห็นเงิน หมายถึง ธรรมะของพระพุทธเจ้านี้ชื่อว่าธรรมะส่องตรวจหาได้ทุกอย่าง คือ ส่องลงในท้องนาก็เห็นข้าว ส่องในกระเป่าก็เห็นเงิน ธรรมของพระพุทธเจ้าจงลงมาโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลาย ดังข้อความที่ว่า

ผู้ข้ามบนธรรมเจ้า ทำมะจัดดีสำพิทะยานา ธรรมเจ้านี้ชื่อว่า**ธรรมส่อง (ธรรมส่องดู) ส่องในน้ำก็เห็นปลา ส่องในนาก็เห็นข้าว ส่องในเป่าก็เห็นเงิน** ทำเจ้าจงลงมาโปรดบนนะสัตว์ทั้งหลาย (อิทธิราชย์ นันขันตี, ปรีวรรต. คัมภีร์ยาโบราณวัดอัมพวนาราม บ้านหนองโก อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๒ ลานที่ ๑๕ หน้า ๑-๒ / หน้า ๘๕)

สำนวนนี้หมายถึงขออำนาจพลังธรรมของพระพุทธเจ้าจงลงมามีผลให้ผู้ป่วยหายจากความเจ็บป่วยด้วยเทอญ สำนวนนี้พุทธศาสนิกชนเชื่อว่า ธรรมะย่อมคุ้มครองผู้ปฏิบัติธรรม (พระอาจารย์บุญเกิด. ๒๕๖๐ : สัมภาษณ์)

๙. สำนวนอื่นๆ ได้แก่

ตัวเสวยอยู่หัวใจ หมายถึง อาการเจ็บที่เท้าก็วิ่งเข้าไปเจ็บในหัวใจ (เสาวภา พรสิริพงษ์, พรทิพย์ อุศุภรัตน์ และเพ็ญญา ททรัพย์เจริญ. ๒๕๔๑ : ๗๗)

ใจตื่นใจมือ หมายถึง กลางฝ่ามือและกลางฝ่าเท้า (ทองสา เจริญตา. ๒๕๖๐ : สัมภาษณ์) ไข่ออกกล่อมนางนอน หมายถึง อาการเป็นไข้ที่คนป่วยจะมีเท้าเย็น มือเย็น เย็นตั้งแต่หัวถึงเท้าคล้ายดูที่บริเวณใดก็เย็นไม่มีที่ใดอุ่นเลย

ตอนที่ ๓ การใช้โหวหารทางการแพทย์พื้นบ้านอีสาน

คัมภีร์ยาใบลานอีสานเป็นวรรณกรรมประเภทการดูแลสุขภาพสุขภาพของชาวอีสานที่หมอพื้นบ้านได้บันทึกไว้ในใบลานซึ่งมีพื้นที่จำกัด การใช้โหวหารในวรรณกรรมประเภทนี้มีลักษณะดังนี้

๑. บรรยายโหวหาร หมอพื้นบ้านอีสานจะใช้บรรยายโหวหารเพื่ออธิบายชื่อโรค อาการของโรค สมุนไพรที่ใช้รักษา วิธีปรุงยา วิธีรักษาและผลของการรักษา ดังตัวอย่าง

๑.๑ การใช้บรรยายโหวหารเพื่อการอธิบายชื่อโรค เช่น

ตัวอย่าง

ชื่อโรค มะเอ็งตวง

ตัวยา ยามะเอ็งอันหนึ่ง มันฮาม ดังนั้นชื่อว่ามะเอ็งตวง (อภิชาติ จันนาเวช, ปวีรบรรต. คัมภีร์ยาวัตมหายัยอำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม เล่ม ๒ หน้า ๒๑๙)

ความว่า ยารักษาโรคมะเอ็ง (มะเอ็ง) ชนิดหนึ่ง มันลูกกลมหรือมีการแพร่กระจายของชื่อโรค จึงมีชื่อว่า มะเอ็งตวง (มะเอ็งตวง)

๑.๒ การใช้บรรยายโหวหารเพื่อการอธิบายลักษณะอาการของโรค เช่น

ชื่อโรคกำเร็ด กำเร็ด มาจากคำว่า กำเน็ด หมายถึง สืบเนื่องจากบิดามารดา ทางการแพทย์แผนปัจจุบันถือว่าเป็นภาวะปกติที่เกิดกับเด็กแรกคลอด หมอพื้นบ้านเชื่อว่าสาเหตุเกิดจากเลือดลมหรือธาตุทั้ง ๔ ที่แบ่งมาจากบิดามารดาบกพร่อง โรคนี้มีหลายอาการ การเรียกชื่อโรคก็จะเรียกตามอาการ ดังนี้

เด็กมีอาการตัวเหลือง เรียกว่า กำเร็ดเหลือง

เด็กมีอาการตัวแดง เรียกว่า กำเร็ดแดง

เด็กมีอาการตัวลายงูสามเหลี่ยม เรียกว่า กำเร็ดทำทานกลางปล้อง

เด็กมีอาการตัวดำเหมือนหมึกตามตัว เรียกว่า กำเร็ดดำ (อาจเสียชีวิตได้)

(ตำรับยาของหมอเคน ลาวงศ์ อ่างโน เสาวภา พรสิริพงษ์, พรทิพย์ อุศุภรัตน์ และเพ็ญญาทรัพย์เจริญ. ๒๕๔๑ : ๕๔-๕๕)

ตัวอย่าง

ชื่อโรค มะเอ็งก้างปลา

อาการของโรค เป็นตุ่มสูกขาวเหื่อไป ดังนั้นชื่อว่า มะเอ็งก้างปลา

ตัวยา ยามะเอ็งก้างปลา (ก้างปลา) เป็นตุ่มสูกขาวเหื่อไป ดังนั้นชื่อว่า มะเอ็งก้างปลา (ตำรับยาวัตมหายัย อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม เล่ม ๒ หน้า ๒๑๙ ลำดับที่ ๕๐, อภิชาติ จันนาเวช ปวีรบรรต)

ความว่า ยารักษาโรคมะเอ็งก้างปลา คนไข้จะมีตุ่มอักเสบลักษณะสีขาวเรื้อรังมานานจึงได้ชื่อว่ามะเอ็งก้างปลา

๑.๓ การใช้บรรยายโวหารเพื่อการอธิบายขั้นตอนในการปรุงยาและการรักษาโรค

ตัวอย่าง

ยาฆ่าเชื้อมะเอ็ง เอาใบผีเสื้อกับใบปฐุฮา หัวเข้มนั้นขึ้น ใบหมากเชือบ้ำ หมากพ้าว (บาดลิปัว) ให้เอาหมากพ้าวมาผ่า ชูดขึ้นเอาน้ำกะทิไว้แล้วจึงเอาใบผีเสื้อ ใบปฐุฮา หัวเข้มนั้นขึ้น ใบหมากเชือบ้ำ มาตำกับเนื้อหมากพ้าวคั้นเข้ากันแล้วจึงจับเอาท่อตองใส่หม้อแล้วจึงเอาน้ำกะทินั้นเทลงนํากันนั้นแล้ว จึงคนยาให้มันขึ้นพอเป็นอูดลุดๆ จึงทาเทินตีแล จึงเอาใบหมากเชือบ้ำ มาลนไฟปิดบาดมันไว้ บาดอึ้งเข้าให้เอาเปลือกพิมานมาโฮยปากบาดไว้ ให้เอาน้ำท่ามาเซอะเสียก่อนจึงโฮย (ตำรับยาวัดบ้านดอนยม ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม อธิราชย์ นันขันตี, ปรีวรรต. หน้า ๖๔)

จากตัวอย่างข้างต้น ตำรับยานี้ได้ระบุตัวยา อธิบายขั้นตอนปรุงยาอย่างละเอียด เมื่อคณะนักวิจัยถอดความแล้วนำข้อมูลมาเรียบเรียงใหม่ พบว่า ตำรับยาได้ระบุตัวยา อธิบายวิธีปรุงยาตามขั้นตอนตามลำดับและวิธีการรักษาอย่างละเอียด ดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ เตรียมยา ประกอบด้วย

- ๑) ผีเสื้อ ใช้ใบ
- ๒) ปฐุฮา ใช้ใบ
- ๓) เข้มนั้น ใช้หัว
- ๔) มะพร้าว ใช้เนื้อและคั้นเอาน้ำกะทิ
- ๕) มะเชือบ้ำ ใช้ใบ
- ๖) พิมาน ใช้เปลือก
- ๗) ตอง (กล้วย) ใช้ใบตอง

ประเภทธาตุวัตถุ คือ น้ำสะอาด

ขั้นตอนที่ ๒ วิธีปรุงยา มีลำดับดังนี้

- ๑) เอามะพร้าวแก่มาผ่าเลือกเอาเฉพาะเนื้อมะพร้าว จากนั้นให้ชูดเนื้อมะพร้าวแล้วคั้นเอาน้ำกะทิแยกไว้ (มีเนื้อมะพร้าวและน้ำกะทิ)
- ๒) เอาใบผีเสื้อ ใบปฐุฮา หัวเข้มนั้น ใบมะเชือบ้ำ (เตรียมไว้ ๒ ส่วนๆ ๑ ใช้ตำ) มาตำกับเนื้อมะพร้าวให้แหลก จากนั้นเอาใส่ห่อด้วยผ้าขาวกรองใส่หม้อยา
- ๓) เอาน้ำกะทิที่เตรียมไว้เทลงผสมกับยาที่ได้จากข้อ ๒ แล้วคนให้ขึ้นเหนียวพอปั้นได้

ขั้นตอนที่ ๓ วิธีการรักษา มีดังนี้

- ๑) เอายาที่ปั้นได้ทาบริเวณผิวหนังที่มีอาการคัน อาการจะดีขึ้น
- ๒) เอาใบมะเชือบ้ำ (ส่วน ๑ ที่เตรียมไว้) มาลนไฟใช้ปิดปากแผลบริเวณที่คั้นไว้ ทิ้งไว้ ๑ คืน

๓) เวลารุ่งเช้าให้เอาเปลือกพืมาบดให้เหลกนำมาโรยบาดแผลที่เปื่อยพุพอง ทั้งนี้ให้น้ำสะอาดมาล้างเสียก่อนจึงโรยยาใส่แผล

วิธีการรักษา ใช้ยาทา ใช้ยาปิดบาดแผล และใช้ยาโรยแผล (ตำรับยา วัดบ้านดอนยม ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม อธิราชย์ นันทันต์, ปรีวรรต. หน้า ๖๔ อ้างใน เชษฐา จักรไชย, กฤษฎา ศรีธรรมมา, นัยนา ประทุมรัตน์, ศิริรินทร์ ทองธรรมชาติ และอรนุช วงศ์วัฒนาเสถียร. ๒๕๖๐)

นอกจากนี้คัมภีร์ยาโบราณอีสานบางตำรับยังเทียบเคียงความแตกต่างระหว่างอาการของโรค เพื่อให้ผู้ศึกษาได้เรียนรู้ลักษณะพิเศษของแต่ละโรค มีความรู้และความเข้าใจมากขึ้นเพื่อประโยชน์ในการวินิจฉัยโรค เช่น โรคกษัย เป็นโรคที่มีอาการคล้ายๆ ปานดง เป็นโรคเกี่ยวกับเส้น บางครั้งหมอยาพื้นบ้านอีสานจะเรียกว่าปานดงเส้น ปานดงเอ็น หรือกษัยเส้น โรคนี้มักเกิดกับคนอายุ ๔๐ ปีขึ้นไป อายุ ๕๐ ปี จะเป็นมากเนื่องจากคนแก่มีความต้านทานโรคน้อยกว่าเพราะอายุมาก ย่อมเกิดจากความเสื่อมของร่างกายเป็นธรรมดา การตั้งชื่อโรคกษัยส่วนหนึ่งจะตั้งชื่อตามอวัยวะที่เกิดโรค อีกประเภทหนึ่งตั้งชื่อโรคตามลักษณะอาการเจ็บปวด หากโดนพิษของสัตว์ เช่น กษัยปลาตุก กษัยปลาไหล กษัยปลวก เป็นต้น (ตำรับยาของ หมอเคน ลาวงค์ อ้างใน เสาวภา พรสิริพงษ์, พรทิพย์ อุศุภรัตน์ และเพ็ญญา ทร์พย์เจริญ. ๒๕๔๑ : ๗๕)

๒. พรรณนาโวหาร คัมภีร์ยาโบราณอีสานเป็นวรรณกรรมประเภทแพทย์พื้นบ้านอีสานการใช้ภาษาจึงมักจะเป็นโวหารขนาดสั้นแสดง อารมณ์ความรู้สึกของผู้ป่วยด้วยโรคต่างๆ ได้แก่

๒.๑ การใช้ถ้อยคำแสดงถึงความรู้สึกเจ็บปวด เช่น ปวดคิงฮ้าย ปวดสายท่า ปวดปานหัวลิแตก เจ็บปวดตามตัวเหมือนเอาค้อนทุบตี ถูกไฟฮ้อนนั๊ก เป็นต้น

ตัวอย่าง

หมอยาพื้นบ้านอีสานจะใช้ถ้อยคำพรรณนาถึงอาการของผู้ป่วยที่ต้องทนต่อความเจ็บปวดจากการเป็นโรคมะเร็ง (มะเร็ง) ดังข้อความที่ว่า

มะเฮ็งอัน ๑ ...**หากว่าปวดคิงฮ้าย** ให้เอาแก่นจิว ๑ แก่นสา ๑ แก่นกางของ ๑ แก่นทองกลาง ๑ อ้อยดำให้เอาทอกันแลฯ อาบหายแล (อธิราชย์ นันทันต์ และสัญญา วุฒิสาร, ปรีวรรต. คัมภีร์ยาวัดมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๓ ลานที่ ๑ และ ๒/เล่ม ๒ หน้าที ๑๒๘)

ความว่า มะเฮ็งชนิดหนึ่ง... หากว่าผู้ป่วยมีอาการปวดมากตามร่างกาย ให้เอาแก่นจิว ๑ แก่นสา ๑ แก่นกางของ ๑ แก่นทองกลาง ๑ อ้อยดำให้ใช้ในปริมาณเท่ากัน (นำไปต้มน้ำ) ใช้อาบหายแล

ถ้อยคำที่ว่า **ปวดคิงฮ้าย** เป็นพรรณนาโวหาร หมายถึง อาการเจ็บปวดตามร่างกาย ผู้ป่วยโรคมะเร็งจะมีความทุกข์ทรมานมาก

พาค ๑ อาการเป็นสูกตุ๊กไฟฮ้อนนั๊ก ชื่อว่าแม่เฮ้งไฟ ให้เอาตาเสือ ฮากดอกไม้
ไหม ฝนทาดิ (ขวนากร จันทาเวซ, ปวิรรต. คัมภีร์ยาโบลานวัดท่าม่วง อำเภอสลภูมิ จังหวัด
ร้อยเอ็ด เล่ม ๑ ลำดับที่ ๑๕๕ หน้า ๓๐๘)

ความว่า ในกรณีที่คนไข้มีอาการร้อนมากในกระดุกเหมือนตุ๊กไฟไหม้ มะเฮ้งนี้
มีชื่อว่าแม่เฮ้งไฟ ให้ใช้สมุนไพรรอบคอบด้วย ตาเสือ(พีช) รากดอกไม้ไหม ฝนยาแล้วใช้ทา
อาการจะดีขึ้น

คำว่า **ตุ๊กไฟฮ้อนนั๊ก** เป็นพรรณนาโวหารที่กล่าวถึงอาการปวดแสบปวดร้อนใน
กระดุกสร้างความทุกข์ทรมานให้แก่ผู้ป่วยโรคมะเฮ้งไฟเป็นอย่างมาก

มีข้อสังเกตว่า ในคัมภีร์ยาโบลานอีสานเหล่านี้กล่าวถึงพรรณนาโวหารไว้เพียง
เล็กน้อยเท่านั้น อาจจะเป็นเพราะว่าการบันทึกในโบลานเน้นความรู้ทางวิชาการในการดูแลรักษา
สุขภาพของคนไข้จึงใช้โวหารประเภทนี้น้อยมาก

๒.๒ การใช้ถ้อยคำแสดงถึงความปรารถนาหรือความพึงพอใจ เช่น ยากินข้าวแซบ
ยาบำรุงกำลัง ยามหากำลัง ยาอายุยืน ยาอายุเกิน ๑๐๐ กำลังเสือโคร่ง เป็นต้น

ตัวอย่าง

ยาบำรุงกำลัง ให้เอาหัวกำลังเสือโคร่ง ๑ ใบชุมเห็ดเทศ ๑ ต้นสามใบต่อก้าน
นำยาทั้งสามหนักสิ่งละเท่ากัน ต้มกินต่างน้ำหรือกิน (ดื่ม) ๓ เวลาก่อนนอน (ตำรับยา
หมอเรือยศ อุปะมานะ บ้านโนนเขวา ตำบลมิตรภาพ อำเภอกุดคำ จังหวัดมหาสารคาม
อ้างใน สมบัติ : ๑๙)

๓. **อุปมาโวหาร** ในคัมภีร์ยาโบลานอีสานมักจะใช้อุปมาโวหารเพื่อแสดงให้เกิด
ความเข้าใจยิ่งขึ้น

ตัวอย่าง

ยาพี ให้เอาให้เอาพริกอัน ๑ เทียมพัน ๑ เขาฮอพัน๑ ข้าครามพัน๑
หมากเขือขึ้นพัน ๑ เอามาตำตองไว้ ๓ วัน จึงหย่อง (ขยี้) พอชุ่มแล้วจึงเอาน้ำอ้อย ๕ ร้อย
คูนพันแล้วปั่นลูกกลอนไว้จำเรณูกินด้วยน้ำพังคา ชูวัน มีกำลังตั้งข้างสารแล (ตำรายา
วัดโพทันทน์ ฉบับที่ ๑ ลานที่ ๘ หน้า ๒ อ้างใน มุลินธิสุสุขภาพไทย. ๒๕๕๖ : ๒๒-๒๓)

จากข้อความข้างต้นเป็นยาบำรุงร่างกายให้อ้วนหรือสมบูรณ์ (คนไข้อาจจะรูปร่าง
ที่ผอมมาก) เมื่อคณณะนักวิจัยนำข้อมูลที่ได้นำมาเรียบเรียงใหม่จะทำให้การอธิบายข้อความได้ชัดเจน
ขึ้น ดังนี้

ยาพี (อ้วนหรือสมบูรณ์) มีข้อความอธิบายขั้นตอนในการปรุงยาและวิธีการรักษา
ได้แก่

ขั้นตอนที่ ๑ การเตรียมสมุนไพร

สมุนไพรและปริมาณที่ใช้ ได้แก่

- ๑) พริกอัน ๑
- ๒) เทียม (กระเทียม) พัน ๑
- ๓) เขาฮอ (บอระเพ็ด) พัน ๑
- ๔) ช้าคราม พัน ๑
- ๕) หมากเขือขึ้น พัน ๑

ขั้นตอนที่ ๒ การปรุงยา มีขั้นตอนดังนี้

- ๑) เอาสมุนไพรทั้ง ๕ ชนิดล้างต้นมาตำแล้วดองไว้ ๓ วัน
- ๒) หย่อง (ขี้) สมุนไพรในข้อ ๑ พอชุ่ม
- ๓) เอาน้ำอ้อย ๕ ร้อย คุณพั้นแล้วปั่นเป็นยาลูกกลอนไว้

ขั้นตอนที่ ๓ วิธีรักษา คือ กินยาลูกกลอนด้วยน้ำฟังกาทุกวันจะแรงหรือ
ผลกำลังมากขึ้นดังข้างสารแล

การใช้อุปมาโวหารและอุปลักษณ์โวหารที่ปรากฏในคัมภีร์ยาโบราณอีสานนี้ เพื่อ
ต้องการให้เห็นว่าสมุนไพรเหล่านี้ต้องใช้จำนวนมาก และเมื่อใช้แล้วจะมีร่างกายแข็งแรงมีกำลัง
มากขึ้น

๔. เทศนาโวหาร

คัมภีร์ยาโบราณอีสานได้บันทึกคำสอนในด้านต่างๆ ได้แก่

๔.๑ การวินิจฉัยโรค การวินิจฉัยโรคเพื่อหามูลเหตุของโรคหรืออาการของผู้ป่วย
มีความสำคัญมาก ในคัมภีร์ยาโบราณอีสานได้บันทึกคำสอนเรื่องการวินิจฉัยโรคจากการสังเกต
อาการที่คนป่วยเป็นจากการพิจารณาที่สัมผัสด้วยสายตา จมูก สัมผัส (อุษา กลิ่นหอม.
๒๕๕๒ : ๓๘-๓๙, ๑๑๔-๑๑๖)

ตัวอย่าง

กรณีที่คนป่วยเป็นไข้ตัวร้อน หมอยาพื้นบ้านอีสานได้สอนให้พิจารณาอาการอื่นๆ
เพิ่มเติมด้วย ซึ่งอาการเป็นไข้มีโรคที่มีอาการเป็นไข้หลายชนิด การที่หมอยาพื้นบ้านอีสานรู้
ข้อมูลอาการของคนป่วยมากเท่าใดก็จะเป็นประโยชน์ต่อการวินิจฉัยโรคได้ถูกต้อง และเลือกใช้
ยารักษาอาการให้ถูกกับอาการหรือโรคที่คนป่วยเป็น อาทิ อาการไข้ ในตำรายาระบุไข้ที่มีชื่อ
เรียกต่างกันออกไปอีกจำนวนมาก ได้แก่

๑) ไข้ คนป่วยเป็นไข้ อาการตัวร้อนกว่าปกติ และมีอาการอื่นๆ ได้แก่ วิงเวียน
ปวดศีรษะ หนาวสั่น หน้าแดง ง่วงซึม อ่อนเพลีย

มูลเหตุของโรค ร่างกายปรับตัวไม่ทันกับการเปลี่ยนฤดูกาลหรือการติดเชื้อ
วิธีรักษา กินยาลดไข้ (ยาไข้)

๒) ไข้หมากไม้ มี ๒ แบบ ได้แก่

๒.๑) ไข้หามกไม้น้อย เป็นไข้เหมือนไข้หวัด ผิวหนังออกตุ่มแดงๆ ตัวไม่แข็ง เป็นโรคติดต่อ ส่วนมากมักเกิดกับเด็ก อาการใกล้เคียงกับโรคหัดในปัจจุบัน

มูลเหตุของโรค หมอยาพื้นบ้านอีสานเชื่อว่าโรคนี้นี้มักจะเกิดจากอากาศเปลี่ยนแปลงบ่อย หรือเกิดจากเชื้อโรคที่อยู่ในดิน เป็นโรคติดต่อติดต่อชนิดหนึ่ง

๒.๒) ไข้หามกไม้มาก เป็นไข้ที่ปวดตามข้อ เจ็บปวดตามตัวเหมือนเอาค้อนทุบตีเป็นไข้อยู่ประมาณ ๒-๓ วัน ปวดร้อนตามตา ไม่หิวข้าว หิวน้ำ หน้าและหูมีสีคล้ำ มีนงงง่วงนอนตลอดเวลา หลังแข็ง เหม็นควันไฟ เหม็นข้าวปลาอาหาร ไข้หามกไม้มากจัดว่าร้ายแรง ถ้ารักษาไม่ถูกวิธีอาจตายได้ ในตำรับยาหมอพื้นบ้านอีสานระบุชื่ออาการของไข้หามกไม้มากตามลักษณะการออกตุ่มแบบต่างๆ ๕๐ ชนิดอาการ เช่น

๒.๒.๑) ไข้หามกแดงน้อย (หามกไม้น้อย) ไข้ที่มีอาการร้อนจัด ออกตุ่มสีแดง ปลายตุ่มเป็นยอดแหลม

๒.๒.๒) ไข้คางแข็ง ไข้ที่มีอาการเหมือนไม่มีไข้ แต่พูดจาไม่ได้ ปากค้ำคางแข็ง นอนล้มตายตลอดเวลา

๒.๒.๓) ไข้ออกกล่อมนางนอน เป็นไข้ที่มีอาการเท้าเย็น มือเย็น เอ็นตั้งแต่หัวถึงเท้าลำคูดุที่บริเวณใดก็เย็นไม่มีที่ใดอุ่นเลย เป็นต้น

๔.๒ การเลือกใช้สมุนไพร คัมภีร์ยาโบราณอีสานได้สอดแทรกคำสอนในการคัดเลือกสมุนไพรที่มีสรรพคุณทางยาว่าชนิดใดมีสรรพคุณรักษาโรคใด ได้แก่

๔.๒.๑ การระบุพิศุขยา หมายถึง การเลือกสมุนไพรตามสถานที่เกิดต่างกัน คัมภีร์ยาโบราณอีสานได้แสดงให้เห็นความเชื่อว่าตัวยาชนิดเดียวกัน แต่เกิดในที่แตกต่างกันใช้เป็นยารักษาโรค/อาการต่างกัน เช่น

กาฝากไม้จับต้นมะนาวใช้รักษาโรคริดสีดวง

กาฝากไม้จับต้นลุมพุกขาวและกาฝากไม้จับต้นลุมพุกแดงใช้รักษา

โรคมะเร็ง เป็นต้น

๔.๒.๒ การระบุชนิดย่อยของสมุนไพร คือ สมุนไพรตระกูลเดียวกันแต่เป็นพืชคนละชนิดย่อยกันจะให้สรรพคุณทางยาแตกต่างกัน เช่น

เห็ดขี้ควาย แก้วไข่ ยี่ง (ท้องอืด ท้องเฟ้อ) เห็ดจับจิ้งจอกแดง (เห็ดที่เกิดกับขอนไม้จิ้งจอกที่ดอกจิ้งจะมีสีแดง) รักษาโรคหูหนวก

อ้อย รักษาโรคสารขาด อ้อยดำ รักษาอาการแสลงโรค โรคชาง อาการอาเจียน ท้องร่วง และริดสีดวง บัวชี้แบ่ (บัวเผื่อน) รักษาอาการคันคาง บัวขาว รักษาอาการกินผิด เป็นต้น

ตัวอย่าง**ชื่ออาการ** คันคาย**วิธีการรักษา** ใช้ทา**ตัวยา** ประกอบด้วย

๑) บัวชี้แบ้ว ไข่หั่ว

๒) เหล้า

วิธีปรุ้งยา ยาแก้คันคาย ให้เอาหัวบัวชี้แบ้ว ฝนใส่เหล้าทาตี (ตำรับยาฉบับ
วัดบ้านโกทา ตำบลพระธาตุ อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม, หน้า ๑๗ อ้างใน กฤษฎา
ศรีธรรมมา, พิษณุ เข้มพิลา และศรีรินทร์ ทองธรรมชาติ. ๒๕๕๒ : ๙๑)

๔.๒.๓ การเลือกเก็บตัวยาให้ถูกต้อง คัมภีร์ยาโบราณอีสานระบุชื่อสมุนไพร
และกำหนดส่วนที่ใช้มีสรรพคุณรักษาโรค/อาการแตกต่างกัน เช่น

มะขาม ใบมะขาม แก้อาการ ผดผื่นคัน

แก่นมะขาม แก้อาการ เลือดออกคอก

เปลือกต้นมะขาม แก้อาการ ท้องเดิน

ผลมะขาม แก้อาการ ท้องผูก

ตัวอย่าง**ชื่ออาการ** เลือดออกคอก**สาเหตุ** เชื่อว่าเกิดจากมีสิ่งแปลกปลอมเข้าไปในคอก

อาการ เจ็บปวดที่คอก มีเสมหะ หายใจลำบาก เบื่ออาหาร คลื่นไส้ อาเจียน
ทำให้มีเลือดซึมออกนอกเส้นเลือดไหลเข้าช่องคอกทำให้มีเลือดออกจากปากได้

วิธีการรักษา กินยา**ตัวยา** ประกอบด้วย

๑) หมาน้อย ๑ ส่วน

๒) ยานาง ๑ ส่วน

๓) หมากขาม ไข่แก่น ๑ ส่วน

๔) หมากแฝง ไข่เปลือก ๑ ส่วน

วิธีปรุ้งยา ยากิน ให้เอาหมาน้อย ๑ ยานาง ๑ แก่นหมากขาม ๑ เปลือกหมาก
แฝง ๑ ฝนกินดี (ตำรับยาฉบับของพระชิน ฐิติธัมโม บ้านวังบัว, หน้า ๒ อ้างใน กฤษฎา
ศรีธรรมมา, พิษณุ เข้มพิลา และศรีรินทร์ ทองธรรมชาติ. ๒๕๕๒ : ๑๑๕)

๔.๓ การใช้สมุนไพรที่มีพิษ คัมภีร์ยาโบราณอีสานมีพืชและสัตว์หลายชนิดที่มีพิษ
การที่จะนำมาใช้เลยจึงเป็นอันตรายต่อผู้ป่วย ดังนั้นก่อนที่จะใช้สมุนไพรชนิดใดที่มีพิษ
หมอยาพื้นบ้านอีสานจะต้องทำให้พิษยาอ่อนลงหรือสอนเรื่องการระงับพิษด้วยวิธีการต่างๆ เช่น
นำไปตากแดด เผาไฟ ต้มให้สุก ใช้ปริมาณเพียงเล็กน้อย เป็นต้น

สมุนไพรที่มีพิษ ได้แก่ หนอนตายหยาก ลำโพง น้ำเงี้ยว (ต้นรัก) เขาควย
ต่อนตายห่า ฯลฯ

ตัวอย่าง

ชื่อโรค ชะดวงตั้งหรือริดสีดวงจมูก

วิธีการรักษา กินยา

ตัวยา ประกอบด้วย

๑) เขาควยต่อนตายห่า (เขาควยฝือกที่ตายด้วยโรคคหิวตักโรค)

๒) ไค้หางนก ใช้ต้มน้ำ

วิธีปรุงยา ให้เอาเขาควยต่อนตายห่ามาชูดเอาฝอยแล้วจึงเอาต้นไค้หางนกมาป่น
ตากแห้งแล้วจึงนำไปผสมกับเขาควยฝือกนำมาต้มตุ๋นกินน้ำดีแล

๔.๔ ห้ามกินอาหารที่แสดงโรค (ชะล่าหรือคะล่า)

ในคัมภีร์ยาโบราณอีสานได้อธิบายการรักษาสุขภาพของผู้ป่วยให้ชะล่า
(คะล่า) เรื่องการรับประทานอาหารแสดงโรค

ตัวอย่าง

ชื่อโรคมะเร็ง(มะเร็ง)

การรักษา ใช้ยาล้างแผลและใช้ยาโรยแผล

ข้อห้ามสำหรับผู้ป่วยโรคมะเร็ง ดังข้อความที่ว่า

ยาไฮยเฮอะให้เอาของนั้นเทินฯ แล้วอย่ากินส้มหวานขึ้นปาติบฯ (อภิชาติ
จันนาเวช, ปวีรบรรต. คัมภีร์ยาวัตมหายัย อำเภอมะนัง จังหวัดมหาสารคาม เล่ม ๒ หน้า ๔๖
ฉบับที่ ๑ ลานที่ ๓๘ หน้า ๑)

ความว่า ยาที่ใช้โรยแผลและใช้ล้างแผลให้เอาน้ำล้างหรือวางไว้ข้างบนแผล แล้ว
ห้ามรับประทานอาหารที่มี รสเปรี้ยว รสหวาน เนื้อวัวหรือเนื้อควาย ปลาติบ

จากตัวอย่างข้างต้น คัมภีร์ยาโบราณอีสานได้อธิบายการรักษาโรคมะเร็ง (มะเร็ง)
ให้ระมัดระวังการรับประทานอาหาร ได้แก่ อย่ากินส้มหวานขึ้นปาติบ หมายถึง อาหารที่มี
รสเปรี้ยวมากหรืออาหารที่มีรสหวานมาก ตลอดจนเนื้อดิบ ด้วยสิ่งเหล่านี้จะเป็นอันตรายต่อ
สุขภาพของผู้ป่วยโรคมะเร็ง

ยามะเร็ง ให้เอายาหัวหลวงสิ่ง ๑ เคือตาก้อง ๑ คันคาลีน ๑ คอแลน ๑
อ้อยดำ มาชั่งท่อนต้มกิน ให้เข้ากำกินคือยาเหยียบดินอย่าปากดอมไผตาย หม้อ ๑ ไห ๑ ลำ
(ฮ่า) ๓ มือ (มือ) ไห ๑ ของกินให้กินแต่บาคอแล เกือคัวตาย (อิธิราชย์ นันชนดี, ปวีรบรรต.
คัมภีร์ยาวัตบูรพาสหพัฒนาราม บ้านหนองโน อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่ ๒
ลานที่ ๙ หน้า ๒ / หน้า ๑๔๓)

ความว่า ยารักษาโรคมะเร็ง ให้เอายาหัวหลวงสิ่ง ๑ เคือตาก้อง ๑ ต้นคา(เช่า) ลีน
๑ คอแลน ๑ อ้อยดำ มาชั่งในปริมาณเท่ากันต้มกิน ให้เข้ากำ (เหมือนการเข้ากำของสตรี

ที่คลอดบุตรใหม่จะต้องดูแลตัวเองอย่างเคร่งครัด) กินดี อย่านไปสนทนากับใครด้วย ยาหม้อ ๑ ไห ๑ ลำ ๓ กำมือ ให้ ๑ ของกินให้กินแต่พอดีอิม ทุกอย่างปรุ่่งสุกแม้แต่เกลือเวลาจะใช้ต้องคั่วให้สุกด้วย

จากตัวอย่างคัมภีร์ยาโบราณอีสานได้สอนให้ผู้ป่วยกินยา ปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัด เหมือนกับสตรีที่เข้ากำในอดีตสตรีที่คลอดบุตรจะต้องต้มน้ำร้อน ย่างไฟ เพื่อให้หมดลูก เข้าอุ้เร็วขึ้น อบอุ่นไฟเพื่อทำให้แผลสมานกันได้เร็วขึ้น กินอาหารดีมีประโยชน์ต่อร่างกาย กินแต่พอดี ออาหารทุกอย่างสุกหมดแม้กระทั่งเกลือต้องทำให้เกลือสุกเสียก่อนจึงจะกินได้ อย่านไปสนทนาหรือพูดจาใส่ร้ายใครจะทำให้เกิดความไม่สบายใจ อาจทำให้อาการกำเริบได้

การสอนผู้ป่วยเช่นนี้นับเป็นกุศโลบายหนึ่งที่ต้องการให้ผู้ป่วยใช้การปฏิบัติตนให้มีสุขภาพคนป่วยให้แข็งแรงมีพลังกายและพลังใจต่อสู้กับโรคมะเร็งที่เป็นโรคร้ายรักษาให้หายยาก ขณะเดียวกันเป็นการควบคุมโรคร้ายไม่ให้แพร่กระจายไปยังคนอื่น ๆ ด้วย (วิวัฒน์ ศรีวิชา. ๒๕๖๐ : สัมภาษณ์)

จากการสังเคราะห์และวิเคราะห์การใช้ภาษาในการสื่อสารของหมอยาพื้นบ้าน อีสานในคัมภีร์ยาโบราณอีสาน สะท้อนให้เห็นการใช้ภาษาเฉพาะวงการศาสตร์พื้นบ้านอีสานที่ใช้ คำเฉพาะ ใช้คำทั่วไป และในบางถ้อยคำจำต้องอาศัยตีความ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่า สมุนไพรที่มีจำนวนมากการตั้งชื่อยาในแต่ละท้องถิ่นไม่เหมือนกัน การใช้สำนวนในเรื่องปริศนา ภาษายา จะช่วยให้หมอยาพื้นบ้านจดจำลักษณะพิเศษของชื่อสมุนไพรแต่ละชนิดได้ ขณะเดียวกันเป็นกุศโลบายที่ไม่ต้องการให้บุคคลอื่นรู้วิชานอกจากลูกศิษย์ของตน นับว่าเป็น ลิขสิทธิ์ทางปัญญาที่ต้องการสงวนองค์ความรู้ไว้ หากตำรับยานานใดถูกนำไปใช้โดยไม่มีพิธีบูชา ครู (ขออนุญาต) ก่อนก็จะเป็นเรื่องยากที่จะนำตำรับยานั้นๆ ไปใช้ เนื่องด้วยไม่มีความรู้เรื่อง สมุนไพรมากพอ ส่วนการใช้คาถาในตำรับยาในแต่ละขนานเป็นการจัดระเบียบทางจิตใจ ดังที่ อุษา กลิ่นหอม (๒๕๕๒ : ๘๓) อธิบายว่า การใช้คาถากำกับยาน่าจะมีผลต่อ หมอยาพื้นบ้าน และผู้ป่วยมีจิตใจที่สงบ มีสมาธิ อาการฟุ้งซ่านปั่นป่วนภายในลดลง เมื่อจิตใจผู้ป่วยพร้อม มีความเชื่อมั่นต่อการรักษาก็จะเป็นพลังอีกประการหนึ่งที่เป็นแรงกระตุ้นให้มีการตอบสนองต่อการรักษาได้ดียิ่งขึ้น หมอยาพื้นบ้านอีสานทุกคนล้วนเชื่อว่าถ้าหากคนป่วยมีความเชื่อมั่น และ ศรัทธาต่อหมอยาแล้วจะส่งผลให้อาการเจ็บป่วยลดลงได้ส่วนหนึ่ง